

Jij hoort in onze klas

Wat gebeurde er tijdens de Tweede Wereldoorlog met joodse kinderen en hun familie in Rotterdam, in de omgeving van jouw school?

Handleiding onderwijsproject

jij hoort in onze klas

Handleiding voor een onderwijsproject voor de bovenbouw van het basisonderwijs over de jodenvervolging in Rotterdam gedurende de Tweede Wereldoorlog

Samenstelling: Werkgroep Onderwijs van de Stichting Loods24/Joods Kindermonument Rotterdam bestaande uit: Arie de Bruin, Gerry Faber, Stefan Kras, Tineke Molendijk, Albert Oosthoek, Andries van der Wal

Verhalen: Andries van der Wal

Eindredactie: Arie de Bruin

3^e druk (herziene versie)

Rotterdam, 2017

© Alles uit deze uitgave kan, uitsluitend voor onderwijsdoeleinden, met bronvermelding en schriftelijke toestemming van de eindredactie vermenigvuldigd worden.

Jij hoort in onze klas

Jij hebt hier geleefd, jij hebt hier gewoond
jij was een kind met een eigen droom
jij hebt hier gespeeld, je klom in de boom
jij hebt hier gelachen en alles gewoon
 jouw naam blijft bestaan
 wij houden jou vast
 wij weten jij hoort in onze klas!

Jij hebt hier gehuild, je hebt hier gestaan
toen op een dag is het misgegaan
ze namen je mee, geen ontkomen aan
je was het liefst daar vandaan gegaan
 jouw naam blijft bestaan
 wij houden jou vast
 wij weten jij hoort in onze klas!

Jij was een kind, je was nog maar klein
Jij was een kind, je moest met de trein
Je leefde in angst, je leefde met pijn
Jij was een mens, je mocht er niet zijn
 jouw naam blijft bestaan
 wij houden jou vast
 wij weten jij hoort in onze klas!

(tekst en muziek: arie de bruin)

Inhoudsopgave Project "Jij hoort in onze klas"

	Pag.
Jij hoort in onze klas	3
Inhoudsopgave	4
1. Inleiding	6
2. Project "Jij hoort in onze klas" in stappen	8
2.1. Voor de leerkracht	8
2.2. Stapsgewijs	8
3. Uitwerking van het stappenplan	12
3.1. Stap 1: Docent zoekt informatie	12
3.2. Stap 2: Docent geeft lessen over de WO 2, de Jodenvervolging in R'dam.	14
3.3. Stap 3: Docent verdeelt de namen van joodse kinderen	15
3.4. Stap 4: Leerlingen zoeken informatie over de joodse kinderen	15
3.5. Stap 5: Verkennen van de omgeving waar de Joodse kinderen woonden	16
3.6. Stap 6: Leerlingen maken een gedicht, verhaal of andere creatieve uiting	17
3.7. Stap 7: Leerlingen schrijven op steentjes de namen van de kinderen	17
3.8. Stap 8: Bezoek aan het monument / de Stolpersteine/ Orgelzolders	18
3.9. Stap 9: Tentoonstelling	18
3.10. Stap 10: Zolang wij jou herinneren	18

4. Verhalen en achtergrondinformatie	20
4.1. Inleiding	20
4.2. Enkele lessen	21
4.2.1. Les 1: Rotterdam in de Tweede Wereldoorlog	21
4.2.2. Les 2: Jodenvervolging in Rotterdam	23
4.2.3. Les 3: Verwerking na groepsopdrachten	25
4.2.4. Les 4: Voorbereiding van de tentoonstelling	27
4.2.5. Les 5: Een bezoek aan het monument, Stolpersteine of Breepleinkerkerk	30
4.2.6. Les 6: Racisme en antisemitisme in uw klas	33
4.3. Hoe zoek je in (de website van) het Stadsarchief	35
4.4. Illustraties en Verhalen	37
4.4.1. Wonen en leven voor Joden verboden	43
4.4.2. Gezichten bij een autoped	43
4.4.3. Reünie zonder kinderen	44
4.4.4. Een schoolfoto met een verhaal	45
4.4.5. Uitzwaaien	48
4.4.6. De Lege tribunes van Sparta	49
4.4.7. Verstoep achter het orgel	51
4.5. Nadere informatie	52
4.5.1. Voor joden verboden	52
4.5.2. Over stilstaan, herdenken, nadenken	54
4.5.3. Het was maar kort (UIT: L.B. v.d. Kamp, Het was maar kort, 1994))	55
4.5.4. Shoah (door drs. Dirk Varwijk; UIT: Israël aktueel, juli augustus 2012)	57
4.5.5. Kaddisj	58
4.6. De Vreedzame school	59
4.6.1. Lessuggesties uit De Vreedzame school	59
4.6.2. We zijn allemaal anders	60
4.6.3. We horen bij elkaar	62
5. En verder.....	65
Aan het eind van het cursusjaar	65
6. Literatuur en websites	66
7. Bijlage: De kinderen (namen en adressen van de Joodse kinderen die uit Rotterdam zijn weggevoerd en vermoord).	
Met dank aan	

1. Inleiding

Jodenvervolging in Rotterdam

Bij de muur van Loods 24 aan de Stieltjesstraat in Rotterdam-Zuid staat een monument ter nagedachtenis aan de 687 Rotterdamse Joodse kinderen tussen 0 en 12 jaar die in de Tweede Wereldoorlog werden weggevoerd en vermoord. Hier bevond zich de verzamelplaats waar duizenden Joden uit Rotterdam en omgeving werden weggevoerd naar kamp Westerbork en vervolgens naar de vernietigingskampen elders in Europa.

Op diverse plaatsen in Rotterdam liggen z.g. Stolpersteine (Struikelstenen) in het trottoir voor de huizen waar destijds Joodse mensen werden weggevoerd naar de kampen, misschien ook wel in de buurt van uw school.

Enige jaren geleden is een belangrijke onderduikplek ontdekt in de Breepleinker in Rotterdam-Zuid. Zes Joodse mensen hebben daar ruim 34 maanden ondergedoken gezeten, er werd zelfs nog een kind geboren. Ondanks alle ontberingen en spannende momenten bij zoektochten van Duitsers in de kerk, hebben zij het allemaal overleefd.

Ter voorbereiding van een bezoek met de klas aan het kindermonument, aan de Orgelzolder of aan de Stolpersteine is een speciaal programma ontwikkeld voor de bovenbouw van het basisonderwijs met de titel "Jij hoort in onze klas". Het project kan jaarlijks bijv. in groep 7 worden uitgevoerd, maar is ook bruikbaar in groep 8 of in de onderbouw van het VO. Het kan ook goed gebruikt worden wanneer in de omgeving van de school Stolpersteine liggen of worden geplaatst. Vanzelfsprekend sluit het aan bij de herdenkingen in april en mei.

Deze handleiding geeft de stappen aan die de leerkracht kan nemen om het project met de klas uit te werken. De beschreven stappen geven richting aan het proces en vormen een goede basis voor

een geslaagd project. De richtlijnen zijn geen keurslijf. Iedere leerkracht kan er met de kinderen zelf op creatieve wijze andere activiteiten aan toe voegen.

Naast het stappenplan is achtergrondinformatie opgenomen, zijn enkele lessen uitgewerkt en is een aantal verhalen opgetekend over Joodse kinderen in Rotterdam uit de Tweede Wereldoorlog. Ook geven we tips om deze geschiedenis niet los te zien van de dag van vandaag. Het is van belang dat kinderen niet alleen kennis nemen van het verleden, maar hun inzichten ook toe kunnen passen in hun eigen leven, hier en nu.

Het project is mede geïnspireerd op het foto- en poëzieproject "Buren" van Ido Abram (2009) dat in Amsterdam is uitgevoerd.

De uitwerking in het kader van de Stolpersteine is mede tot stand gekomen met de stichting Stolpersteine Dordrecht en de stichting Stolpersteine Zwijndrecht. Ook danken wij de Stichting Schuilplaats Orgelzolders Rotterdam voor haar medewerking.

Wij wensen de leerkrachten en kinderen veel succes bij het uitwerken van het project en hopen dat wij op die wijze samen de namen van al die kinderen, die weggevoerd en omgebracht zijn, levend kunnen houden.

Namens de werkgroep Onderwijs van de stichting Loods24/Joods Kindermonument Rotterdam,

Arie de Bruin
(voorzitter)

Rotterdam, januari 2017

*wie wordt herinnerd
is niet spoorloos neergelegd
in vergeten zonder teken*

*om te gedenken
bindt een stalen lint
jullie bij ons leven*

*in de handen van ons hart
dragen wij jullie mee*

|

andries van der wal

2. Project 'Jij hoort in onze klas' in stappen

2.1 Voor de leerkracht

Door middel van dit project leren de kinderen:

- a) dat er tijdens de Tweede Wereldoorlog op grote schaal jodenvervolging in Europa heeft plaatsgevonden;
- b) dat dit ook in Rotterdam is gebeurd en dat er ook veel kinderen zijn weggevoerd en omgebracht; zij krijgen een idee wat die kinderen en hun ouders meemaakten en wat het voor hen betekende;
- c) zich een mening te vormen waarom het belangrijk is om dit te gedenken;
- d) een verband te leggen met hun eigen wereld, met discriminatie en uitsluiting;
- e) wat je samen kunt doen om discriminatie en uitsluiting tegen te gaan.

Het project sluit aan bij de volgende onderdelen van de Geschiedenis **canon**:

38	De Tweede Wereldoorlog	1940 - 1945	Bezetting en bevrijding
39	Anne Frank	1929 - 1945	Jodenvervolging

Tevens sluit het aan bij de volgende **kerndoelen** voor het basisonderwijs:

52. *De leerlingen leren over kenmerkende aspecten van de volgende tijdvakken: jagers en boeren; Grieken en Romeinen; monniken en ridders; steden en staten; ontdekkers en hervormers; regenten en vorsten; pruiken en revoluties; burgers en stoommachines; **wereldoorlogen en Holocaust**; televisie en computer.*

53. *De leerlingen leren over de belangrijke historische personen en gebeurtenissen uit de Nederlandse geschiedenis en kunnen die voorbeeldmatig verbinden met de wereldgeschiedenis.*

2.2 Stapsgewijs

De uitvoering van het project kan op ieder moment plaatsvinden, maar kan het beste dienen als voorbereiding op de jaarlijkse herdenkingen in april en mei. Afhankelijk van de beschikbare tijd kan men het project in beperkte of in uitgebreide vorm uitvoeren.

De lessuggesties en achtergrondinformatie geven vele mogelijkheden tot verdieping.

Tijd	stap	Toelichting
	1	Docent verdiept zich in de achtergronden
week 1	2	Inleidende lessen over Rotterdam in de Tweede Wereldoorlog
Week 2	3, 4	Namen van joodse kinderen/families Stolpersteine worden verdeeld; opzoeken op (http://www.joodsmonument.nl/); informatie verzamelen
Week 3	5, 6	Verkennen van de omgeving Verwerking van de ervaringen
Week 4	7,8	Steentjes beschrijven, voorbereiding tentoonstelling Bezoek met de klas aan het kindermonument, Stolpersteine en/of bezoek aan de Breepleinkerk, Open Joodse Huizen etc.
Week 5	9	Tentoonstelling
Eind van het jaar	10	Overdracht aan volgende klas

Stap 1.

Docent gaat zich verdiepen in achtergronden van het project. Hij/zij (* in het vervolg wordt met *hij* tevens *zij* bedoeld) bekijkt de lijst van namen en adressen van Joodse kinderen die vanuit Rotterdam zijn weggevoerd (zie <http://www.loods24rotterdam.nl/namen>). Hij voert in het *Digitaal Monument Joodse Gemeenschap Nederland* (<http://www.joodsmonument.nl/>) de namen, de straten uit de omgeving in. Hij leest de bijbehorende achtergrondinformatie en de verhalen van Rotterdamse joodse kinderen uit de handleiding en van de website: <http://www.loods24rotterdam.nl>
Tevens zoekt hij of er in de omgeving van de school Stolpersteine zijn gelegd. (zie <http://www.loods24rotterdam.nl/stolpersteine>) Verder kan hij informatie verzamelen via websites: zie 4.6

Stap 2.

Docent geeft een inleiding over de Tweede Wereldoorlog in Rotterdam, over de jodenvervolging (m.n. in Rotterdam) en de Holocaust en de rol van mensen in de omgeving, leraren op school, klasgenoten, burens (positieve en negatieve betekenissen, dader--omstand--slachtoffer--verzet--man / -vrouw). De lessen, verhalen en informatie bij deze handleiding zijn hiervoor te gebruiken.

Stap 3.

Docent maakt een keuze van namen van Joodse kinderen/ families van wie Stolpersteine zijn geplaatst, waarin de klas zich gaat verdiepen; elk groepje leerlingen zal zich speciaal verdiepen in de achtergrond van enkele kinderen/families. Van sommige kinderen/families is geen of nauwelijks informatie te vinden; in dat geval zal het meer om algemene informatie gaan. Men kan er voor kiezen om de informatie van alle namen als klas uit te gaan zoeken.

Stap 4.

Leerlingen maken een uitdraai van de informatie van het *Joods Monument* (<http://www.joodsmonument.nl/>) over de namen van de kinderen/families, het adres en andere info. Tevens verdiepen zij zich in de algemene informatie over de jodenvervolging in Rotterdam. Wellicht kunnen zij meer specifieke informatie over "hun" kinderen vinden.

Stap 5.

Leerlingen verkennen de omgeving waar "hun" joodse kinderen destijds hebben gewoond en gaan op zoek naar de huizen waar Stolpersteine zijn geplaatst. Zij fotograferen bijvoorbeeld:

- adressen van de joodse kinderen/gezinnen en kleuren het adres in op een plattegrond van de omgeving;
- detail dat hen in de omgeving speciaal opvalt., bijv. staat het huis er nog steeds? Is er nog iets dat herinnert aan die periode? Of is de omgeving totaal anders?
- elkaar (portret) in de omgeving waar het joodse kind/gezin heeft gewoond;
- Stolpersteine die in het trottoir zijn aangebracht.

Stap 6.

Leerlingen vertellen aan de klas over de gevonden informatie, maken een gedicht, verhaal of andere creatieve uiting over de verdwenen joodse kinderen die op dat adres woonden.

Stap 7.

Leerlingen schrijven op kiezelsteentjes de namen van de omgebrachte Joodse kinderen/families. Met de klas wordt een speciale tentoonstelling gemaakt. Elk groepje zorgt voor: de steentjes en ander materiaal.

Stap 8

Met de hele klas gaan we op bezoek bij het Joods Kindermonument. We zoeken de namen van "onze" kinderen die op het monument staan. We kunnen ook met de klas langs verschillende huizen waar Stolpersteine zijn geplaatst en bij elke woning letterlijk en figuurlijk stil staan. Tevens is een bezoek aan de Orgelzolder in de Breepleinkerk mogelijk; onderduikadres: "Het Achterhuis van Rotterdam". (<http://orgelzolders.nl>)

Stap 9.

Opening van de expositie voor de ouders en buurtgenoten.

Enkele leerlingen lezen alle namen van de joodse kinderen voor waar zij zich in verdiept hebben; er worden gedichten gelezen; tijdens het voorlezen leggen de leerlingen de kiezelsteentjes met de namen erop in een speciale bak of op een kleed. De leerlingen leiden de ouders en andere bezoekers rond.

Stap 10.

Aan het eind van het cursusjaar draagt groep 7 de verantwoordelijkheid over aan de volgende groep 7. Gedurende dat volgende cursusjaar zal de docent van deze groep tijdens geschiedenislessen weer

het project uitvoeren (wellicht in aangepaste vorm). Jaarlijks bezoekt een groep het Kindermonument en/of de Stolpersteine.

Het muurtje van Loods24 en het Joods Kindermonument

Stolpersteine van twee zusjes, 10 en 11 jaar oud.....

3. Uitwerking van het stappenplan

3.1 Stap 1: Docent zoekt informatie

De docent gaat zich verdiepen in achtergronden van het project. Hij voert in Digitaal Monument Joodse Gemeenschap Nederland (<http://www.joodsmonument.nl/>) de namen, de straten uit de omgeving in .

Ook bij de website <http://www.loods24rotterdam.nl> is veel informatie te vinden.

Als voorbeeld geven we de situatie rond de Kon. Wilhelminaschool in Rotterdam-Crooswijk:

In de directe omgeving van deze school hebben Joodse kinderen gewoond die zijn weggevoerd:

	Naam, leeftijd	Adres	Geb.plaats	Westerbork van/tot	Overlijdensplaat
109	cohen, gretha 9 jaar	Nwe Crooswijkseweg 53 B	Rotterdam	12-8-1942 / 14-8-1942	Auschwitz
257	hertog, barend 7 jaar	Pleretstraat 250	Rotterdam	? / 12-10-1942	Auschwitz
259	hertog, jacob 6 jaar	Pleretstraat 250	Rotterdam	? / 12-10-1942	Auschwitz
260	hertog, jeanette 10	Pleretstraat 250	Rotterdam	? / 12-10-1942	Auschwitz
262	hertog, sonja 2 jaar	Pleretstraat 250	Rotterdam	? / 12-10-1942	Auschwitz
324	kesner, léon 6 jaar	Pleretstraat 88 A	Rotterdam	31-7-1942 / 3-8-1942	Auschwitz
325	kesner, maud 4 jaar	Pleretstraat 88 A	Rotterdam	31-7-1942 / 3-8-1942	Auschwitz
496	ricardo, mietje 12 jaar	Crooswijksekade 26 B	Rotterdam	12-8-1942 / 14-8-1942	Auschwitz
528	schelvis, elsje 2 jaar	Crooswijksekade 23 B	Rotterdam	8-6-1943 / 13-7-1943	Sobibor
656	winter de, israel 7 jaar	Tamboerstraat 30 B	Rotterdam	17-9-1942 / 18-9-1942	Auschwitz
657	winter de, maurits 3	Tamboerstraat 30 B	Rotterdam	17-9-1942 / 18-9-1942	Auschwitz
658	winter de, max 9	Tamboerstraat 30 B	Rotterdam	17-9-1942 / 18-9-1942	Auschwitz
677	zeehandelaar, david 9	Koepelstraat 38 B	Rotterdam	4-8-1942 / 7-8-1942	Auschwitz
678	zeehandelaar,	Koepelstraat 38 B	Rotterdam	4-8-1942 / 7-8-1942	Auschwitz
679	zeehandelaar, mietje 6	Koepelstraat 38 B	Rotterdam	4-8-1942 / 7-8-1942	Auschwitz

Kijk op <http://www.joodsmonument.nl/> Voer de plaatsnaam Rotterdam in en daarna de straatnaam in: Koepelstraat Rotterdam

Gezin Samuël Zeehandelaar » Koepelstraat 38 b, Rotterdam »

Dan volgen de namen en enkele andere gegevens van alle gezinsleden. De kinderen zijn:

Henriette Zeehandelaar »

Rotterdam, 2 maart 1930 , Auschwitz, 9 augustus 1942 ,Dochter

David Zeehandelaar

Rotterdam, 9 september 1932 , Birkenau, 9 augustus 1942 , Zoon

Mietje Zeehandelaar »

Rotterdam, 26 juni 1936 , Auschwitz, 9 augustus 1942 , Dochter

Hij kan ook alvast informatie lezen over de families van enkele Stolpersteine in de omgeving van de school. Hij leest de bijbehorende achtergrondinformatie en de verhalen van Rotterdamse joodse kinderen uit de handleiding (zie hoofdstuk 4). Verder kan hij informatie verzamelen via:

- Stadsarchief Rotterdam: <http://www.gemeentearchief.rotterdam.nl/educatie/basisonderwijs>

Handleiding project *Jij hoort in onze klas* (3^e herziene druk)

- Gemeente bibliotheek Rotterdam: men kan hier een themacollectie lenen via <http://www.bibliotheek.rotterdam.nl/pagina/17287.themacollectie.html>
- Anne Frank Stichting: www.annefrank.org/nl
- Oorlog en Verzet Museum R'dam: <http://www.ovmrotterdam.nl/>
- <http://www.entoen.nu/annefrank/beeld-en-geluid/klokhuis-anne-frank,-deel-1#beeld>
- <http://www.kampwesterbork.nl/onderwijs/basisonderwijs/de-oorlog-in-7-minuten/>
- <http://www.entoen.nu/tweedewereldoorlog/lessen/concentratiekampen>
- <http://orgelzolders.nl/verhaal/>

e.v.a.

Bij het Stadsarchief kan men ook nadere informatie opvragen; bijvoorbeeld foto's van de straat uit die tijd, mogelijke gezinskaarten uit het bevolkingsregister etc. De gezinskaarten zijn bij het archief op microfilm te raadplegen, maar ook op de website.

In de omgeving van de Wilhelminaschool zijn ook Stolpersteine te vinden van families die zijn weggevoerd:

Stolpersteine in de omgeving van de Wilhelminaschool, Kralingen-Crooswijk

Adres	Naam	geboren	gedeporteerd	vermoord
Crooswijksesingel 32	Leopold Hertzberger	1922	1943 Westerbork	30-4-1943, Auschwitz
Gerard Scholtenstraat 49	Benjamin Valk	1868	1942 Westerbork	15-10-1942 Auschwitz
Gerard Scholtenstraat 49	Roosje Valk-Menkes	1871	1942 Westerbork	15-10-1942 Auschwitz
Crooswijksesingel 31a	Hijman Prins	1867	1942 Westerbork	15-10-1942 Auschwitz
Crooswijksesingel 31a	Meitje Prins-Philip	1866	1942 Westerbork	15-10-1942 Auschwitz
Crooswijksesingel 31a	Pienas Levie	1879	1942 Westerbork	15-10-1942 Auschwitz
Crooswijksesingel 31a	Wilhelmina Philipse-Prins	1892	1943 Westerbork	21-5-1943 Sobibor
Crooswijksesingel 31a	Samson Samuel Philipse	1901	1943 Westerbork	21-5-1943 Sobibor
Crooswijksesingel 31a	Eva Alexandra Philipse	1929	1943 Westerbork	21-5-1943 Sobibor
Jonker Fransstraat 19	Bernard Roos	1883	1942 Westerbork	19-10-1942 Auschwitz
Jonker Fransstraat 19	Sara Betje Roos-Alblas	1886	1942 Westerbork	19-10-1942 Auschwitz

3.2 Stap 2: Docent geeft lessen over WO2, de jodenvervolging in Rotterdam.

Als voorbeeld is een lessenserie bijgevoegd (zie 4.3)

Eerst kan in grote lijnen een inleiding worden gegeven over de Tweede Wereldoorlog in Rotterdam. Er is veel informatie te verkrijgen via de website van het Stadsarchief Rotterdam, vooral over het project De Brandgrens. Zie: <http://www.rotterdam4045.nl/>. Onder de link Vervolging en Dwangarbeid is extra informatie te vinden over de jodenvervolging.

Ook is informatie te vinden op: <http://www.joodserfgoedrotterdam.nl>

De inleiding gaat verder over de Holocaust in het algemeen – in Nederland en daarbuiten – en over wat er in de buurt van de school gebeurde tijdens de Tweede Wereldoorlog (lokale geschiedenis). Voor Rotterdam en omgeving betekende dit dat er via Loods 24 duizenden joodse mensen naar Westerbork zijn getransporteerd. Lees het dagboek van Carry Ulreich 's Nachts droom ik van vrede en dan met name de aantekeningen op 31 juli 1942. Zij werkte als vrijwilligster bij de opvang in Loods 24 en beschrijft de situatie op indringende wijze. Van de weggevoerde Joden waren 687 kinderen tussen 0 en 13 jaar, waar wij de namen van weten. Hun namen staan allemaal op het Joods Kindermonument Rotterdam.

Op 13-jarige leeftijd zijn joodse kinderen officieel volwassen: joodse jongens vieren dan hun Bar Mitswa, joodse meisjes vieren hun Bat Mishwa; daarom is de grens bij 13 jaar gelegd. Waarschijnlijk zijn er meer Joodse kinderen tussen 0 - 12 jaar weggevoerd vanuit Rotterdam waar we de namen niet van weten. En zeker is dat er vele kinderen tussen 13 en 18 jaar zijn weggevoerd en vermoord. Daarom is er op het kindermonument ook plaats voor "onbekende kinderen". Ook Roma- en Sinti-kinderen (dat zijn z.g. zigeunervolken) zijn weggevoerd en in concentratiekampen omgebracht. Maar voor zover wij kunnen nagaan zijn er geen Roma- en Sinti-kinderen vanuit Rotterdam weggevoerd.

Geef ook aandacht aan de rol van mensen in de omgeving, leraren op school, klasgenoten, burens (positieve en negatieve betekenissen, respectievelijk dader – omstander – slachtoffer - verzetsman / -vrouw). Wat zou jij gedaan hebben? Lees over moedige mensen als de koster in de Breepleinkerker op <http://orgelzolders.nl>

Een mooie documentaire is "Herinnering aan een vermoord kind", gemaakt n.a.v. het boek In Memoriam van Guus Luijters.

Leg voortdurend het verband met de huidige tijd: onze strijd tegen vooroordelen en discriminatie. Probeer de leerlingen te laten voelen wat het betekent om "apart" gezet te worden. Sommige kinderen zullen ook eigen voorbeelden van discriminatie kunnen geven!

Hierbij kunt u ook extra aandacht geven aan de Rechten van het Kind.

Zie hiervoor o.m. <http://www.kinderrechten.nu>

<http://www.korczak.nl>

<http://www.opschool.amnesty.nl/>

U kunt ook de informatie gebruiken uit het project "De Vreedzame School". In deze handleiding zijn enkele voorbeelden van lesactiviteiten opgenomen: <http://www.devreedzameschool.nl/>

Kijk verder op:

<http://www.entoen.nu/annefrank>

<http://wikikids.wiki.kennisnet.nl/Jodenvervolging>

<http://www.rotterdam4045.nl/>

<http://www.kampwesterbork.nl/>

<http://www.annefrank.org/nl/>

<http://www.stadsarchief.rotterdam.nl/educatie/basisonderwijs>

<http://www.ovmrotterdam.nl/> (= OorlogsVerzetsMuseum Rotterdam)

3.3 Stap 3: Docent verdeelt de namen van Joodse kinderen/Joodse families

De docent maakt een keuze van namen van Joodse kinderen of Joodse families (Stolpersteine) waarin de klas zich gaat verdiepen: zie lijst bijlage 1. Men kan er voor kiezen om adressen in de buurt van de school te selecteren, of een selectie op leeftijd te maken, of een ander selectie criterium te hanteren. Als de school in een nieuwbouwwijk staat kan men adressen uit een andere wijk selecteren waar de klas op bezoek kan gaan.

Elk groepje leerlingen zal zich speciaal verdiepen in de achtergrond van enkele kinderen/families. Van sommige kinderen is geen of nauwelijks informatie te vinden; in dat geval zal het meer om algemene informatie gaan. Men kan er voor kiezen om de informatie van alle namen als klas uit te gaan zoeken. Als op de school het project al eerder is uitgevoerd, zal er al informatie verzameld zijn over een aantal kinderen/families; voor hen is wellicht een vitrine ingericht waar al wat informatie te vinden is. Men kan dan kiezen om zich met de klas opnieuw te verdiepen in de achtergronden van deze kinderen; men kan ook een andere keuze maken uit de lijst van namen van joodse kinderen (zie bijlage 1)

3.4 Stap 4: Leerlingen zoeken informatie over de Joodse kinderen/families

Zij zoeken op <http://www.loods24rotterdam.nl> en <http://www.joodsmonument.nl/> en maken een uitdraai van de informatie die hier staat over het adres, het kind of de familie die hen toegewezen is. Tevens verdiepen zij zich in de algemene informatie over de Jodenvervolging in Rotterdam. Wellicht kunnen zij ook meer specifieke informatie over "hun" kinderen/familie vinden. Via het Stadsarchief is veel informatie te verkrijgen.

Zie: Werkblad bij les 1 en 2 (4.3)

Bijvoorbeeld de Kon. Wilhelminaschool

- zoek op <http://www.loods24rotterdam.nl> of bij www.joodsmonument.nl naar informatie over de Joodse kinderen. Typ de straatnaam in en je zult verdere informatie vinden; (Koepelstraat, Tamboerstraat, Boezemsingel)
- typ ook je eigen straatnaam in en kijk of daar ook Joodse mensen woonden die zijn weggevoerd;
- zijn het nog dezelfde huizen als in 1942?
- zoek de adressen waar Stolpersteine zijn geplaatst en kijk welke informatie daarover te vinden is op <http://www.loods24rotterdam.nl>

3.5 Stap 5: Leerlingen verkennen de omgeving waar de Joodse kinderen hebben gewoond, resp. waar nu Stolpersteine liggen

- Ga met de klas of met een groepje kinderen naar de straat en zoek het huisnummer op. Is het nog hetzelfde huis als in 1942?
- Fantaseer met elkaar waar die kinderen hebben gespeeld. Wat speelden zij met elkaar? Waar zouden zij op school hebben gezeten?
- Zouden hier ook bordjes "Verboden voor Joden" hebben gestaan?
- Zouden er ook nog winkels zijn waar zij boodschappen hebben gedaan?
- Is er in de straat nog iets wat herinnert aan 1942? Hoe oud zijn de bomen?

Maak een foto:

- van het adres waar de joodse kinderen hebben gewoond. Is dat nog hetzelfde huis?
- of is de omgeving totaal anders?
- zijn er details die jullie speciaal opvallen: bijv. tegels in de straat, dakraampje, schoorsteen, waar zouden die kinderen geslapen hebben?
- maak een (groeps)foto met elkaar in de omgeving waar dit joodse kind (kinderen) heeft gewoond; en houd in de foto een plekje vrij voor dat kind / die kinderen;
- zijn er ook "Stolpersteine" (letterlijk: struikelstenen) in de buurt? Als je er één vindt, maak daar dan een foto van. Er zijn er in totaal meer dan 50 in Rotterdam geplaatst.

(Google naar de betekenis van Stolperstein. Op deze website kun je de straten en huisnummers vinden waar tot nu toe in Rotterdam Stolpersteine zijn gelegd: <http://www.loods24rotterdam.nl/stolpersteine>

Voorbeeld voor Kon. Wilhelminaschool: er zijn Stolpersteine in de omgeving!

(Op de Crooswijkse singel en de Jonker Fransstraat zijn op 22 augustus 2012 in totaal acht Stolpersteine in het trottoir gelegd. Overal in Europa worden Stolpersteine ('struikelstenen') gelegd op plekken waar slachtoffers van de jodenvervolging tijdens de Tweede Wereldoorlog hebben gewoond. Elk overleden persoon wordt herdacht met een eigen steen waarin de naam, geboortedatum en jaar/plaats van overlijden zijn gestanst. De stenen van messing zijn klein (10x10 cm) waardoor gebukt moet worden om de tekst goed te kunnen lezen. Op die manier vormen de stenen figuurlijk struikelstenen. In Kralingen-Crooswijk liggen nu elf Stolpersteine die herinneren aan joodse slachtoffers die niet terugkeerden uit vernietigings- en concentratiekampen.)

In het trottoir van de Crooswijkse singel zijn ter hoogte van nr. 32 en 31 Stolpersteine geplaatst.

3.6 Stap 6: Leerlingen maken een gedicht, verhaal of andere creatieve uiting

Zie voor allerlei mogelijkheden de lessenserie (4.2).

Een voorbeeld voor de Kon. Wilhelminaschool n.a.v. Mietje Zeehandelaar die aan de Koepelstraat woonde:

Ik denk aan jou

*Jij woonde hier
vlakbij onze school
je was zes jaar*

*je mocht niet blijven
je moest van hier
naar daar*

*ik denk aan jou
en dat voelt raar
jij was pas zes jaar.*

arie de bruin

Er is ook een speciaal lied geschreven voor dit onderwijsproject. Het is opgenomen door kinderen van groep 7/8 basisschool van CBS De Watertoren in Rotterdam-Kralingen. Het is te downloaden via <http://www.loods24rotterdam.nl/onderwijs>

3.7 Stap 7: Leerlingen schrijven op steentjes de namen van de joodse kinderen

Deze activiteit is afgeleid van een joodse traditie om bij een bezoek aan een graf hier een steentje op te leggen. Wij gaan nu de namen op de steentjes schrijven, zodat wij ons de kinderen herinneren. Bij een bloemenzaak of tuincentrum zijn meestal wel steentjes te krijgen. Als de school het project eerder heeft uitgevoerd, zullen er al steentjes met namen zijn. Men kan eventueel nieuwe namen toevoegen, de steentjes schoonmaken, of nieuwe steentjes met dezelfde namen maken.

3.8 Stap 8: Bezoek aan het Joods Kindermonument / Stolpersteine / Orgelzolder Breepleinkerk als onderduikplaats

Het monument aan de Stieltjesstraat is goed bereikbaar met OV: metrostation Wilhelminaplein, tramlijn 20, 23 en 25 stoppen in de buurt, buslijn 32 en 48 stoppen op het Noordereiland (5 minuten lopen). Op het monument staan alle namen en leeftijden van de weggevoerde en vermoorde kinderen; met opzet staan zij niet in alfabetische volgorde zodat men echt moet zoeken en al die namen en leeftijden ziet passeren. Leerlingen kunnen de namen van "hun kinderen" opzoeken. Wanneer dit eerder tijdens het project nog niet is gebeurd, kan de klas naar de plaatsen gaan waar Stolpersteine zijn geplaatst.

Voor het bezoek aan de Orgelzolder kan men een aanvraag indienen via: <http://orgelzolders.nl/rondleidingen/>

3.9 Stap 9: Tentoonstelling

Les 4 (zie 4.3) is hier in zijn geheel aan gewijd. Zie draaiboek Tentoonstelling

Als de tentoonstelling is ingericht wordt hij officieel geopend in aanwezigheid van de andere leerlingen van de school. Zo mogelijk ook ouders en buurtgenoten uitnodigen.

Mogelijkheden:

- Het moet een duidelijk accent krijgen dat deze "nieuwe leerlingen" voortaan altijd op deze school zullen zitten! Zij horen erbij, zoals elk kind erbij hoort.
- Leg hierbij verband met het heden: niemand mag gediscrimineerd worden! Niet om je huidskleur, om je afkomst, om je geloof, iedereen heeft hetzelfde recht om er te zijn!

Zie verder les 4 (hst 4.2)

De leerlingen leiden de ouders en andere bezoekers op de expositie rond en vertellen wat zij weten over dit thema. Zij kunnen als groepje ook een spreekbeurt (les) voorbereiden om in een andere klas te gaan geven.

Regelmatig nodigen wij een school uit om hun tentoonstelling ergens in de stad publiek te exposeren. In het stadhuis, de bibliotheek, een museum, de Breepleinkerk etc.

3.10 Stap 10: Zolang wij jou herinneren...

Wanneer de tentoonstelling weer opgeruimd wordt, krijgen de steentjes een aparte plaats in de school (bijv. in een vitrine). Daarbij worden enkele foto's en gedichten opgehangen.

Laat de kinderen van groep 7 deze definitieve plek samen inrichten. Zij zijn de rest van het jaar verantwoordelijk voor het onderhoud en zullen aan het eind van het cursusjaar dit overdragen aan de nieuwe groep 7. Is er al een vitrine of blijvende tentoonstellingsruimte, dan kan deze opnieuw worden ingericht door de nieuwe klas tijdens de uitvoering van hun project.

Stolpersteine plaatsen?

Het is ook nog te overwegen om een initiatief te starten om voor één of enkele van de Joodse kinderen of families actie te ondernemen door Stolpersteine te plaatsen voor de woning waar vandaan zij weggevoerd zijn. Neem dan contact op met de stichting Loods24/Joods Kindermonument/Stolpersteine Rotterdam: info@loods24rotterdam.nl

Maak er een bijzonder moment van aan het eind van het jaar. Hierbij kunnen leerlingen van groep 7 aan de nieuwe groep vertellen over de geschiedenis van de Joodse kinderen en de altijd durende strijd tegen discriminatie. De namen van de Joodse kinderen worden gelezen, een gedicht en dan wordt het officieel aan de volgende groep overgedragen.

Gedurende dat nieuwe cursusjaar zal de docent van deze groep tijdens geschiedenislessen het project uitvoeren. Deze nieuwe klas bezoekt dan ook het monument. Op die manier kan de herinnering levend gehouden worden, zolang de school bestaat!

Leerlingen van de dr. H. Bavinckschool in Dordrecht hebben zich verdiept in het leven van de fam. Leviticus; zij woonden aan de Corn. de Wittstraat in Dordrecht, waar nu Stolpersteine liggen.

Handleiding project *Jij hoort in onze klas* (3^e herziene druk)

4. Lessen, verhalen en achtergrondinformatie

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk vind je lesvoorbeelden en achtergrondinformatie die je kunt gebruiken bij de uitwerking van het project. De lessen geven de basis waarmee het project vorm kan krijgen. Daarnaast kan men het zo uitgebreid maken als mogelijk is: er zijn diverse verhalen te vinden en achtergrondinformatie waarmee uitbreiding en verdieping mogelijk is. Er zijn apart supplementen met diverse verhalen over de Joodse kinderen in Rotterdam e.o.; het is gratis te downloaden via <http://www.loods24rotterdam.nl/onderwijsproject-jij-hoort-op-onze-school/>

Het thema jodenvervolging en WOII komt in alle moderne methoden voor geschiedenisonderwijs aan bod. Het verwijst ook naar het themavenster "Anne Frank, Jodenvervolging" in de Canon van Nederland. De lessen bij "Jij hoort in onze klas" zijn een aanvulling of deels ter vervanging van de onderstaande lessen.

Argus Clou Malmberg 1 ^e editie	Groep 6 Groep 7 Groep 8	Thema 5 Thema 5 Thema 5	Specifiek les 2 Specifiek les 2 Specifiek les 1
Bij de Tijd Malmberg 3 ^e editie	Groep 7	Blok 6	Specifiek les 4
Brandaan Malmberg 1 ^e editie	Groep 6 Groep 8	Thema 4 Thema 4	
Speurtocht ThiemeMeulenhoff 1 ^e en 2	Groep 6 Groep 7	Blok 4 Blok 5	Specifiek les 2 Specifiek les 1
Tijdstip Noordhoff uitgevers 1 ^e editie	Groep 8	Les 12 Les 13 Les 14	Specifiek les 13
De Trek Malmberg 1 ^e editie	Groep 6 Groep 8	Nederland in de 2 De twee wereldoorlogen	
Wijzer door de tijd Noordhoff uitgevers 2 ^e editie	Groep 8	Blok 3 Blok 4	Specifiek les 4 en 5 Specifiek les 2
Een zee van tijd Zwijssen 1 ^e editie	Groep 8	Thema 3	Specifiek les 3

De bijgevoegde lessen (zie 4.2) vormen een minimum als voorbereiding voor de tentoonstelling en/of een bezoek aan het Kindermonument, de orgelzolders of Stolpersteine. Maar de leerkracht wordt uitgenodigd om er zelf meer mee te gaan doen. Daartoe zijn diverse verhalen en suggesties opgenomen; bovendien zijn er heel veel websites waar achtergrondinformatie en lessuggesties te vinden zijn. Men kan het zo uitgebreid maken als men wil.

De verhalen zijn niet alleen om voor te lezen, maar bedoeld als leidraad of informatiebron aan de hand waarvan de leerkracht het verhaal gaat vertellen.

De illustraties lichten de ene keer een gebeurtenis nader toe; de andere keer kunnen zij fungeren als uitgangspunt van een klassengesprek.

Nadrukkelijk willen we ook wijzen op de mogelijkheid een gastspreker uit te nodigen: mensen die vanuit eigen herinnering hun ervaringen vertellen.

4.2 Enkele lessen

4.2.1 Les 1: Rotterdam in de Tweede Wereldoorlog

Doel: De leerlingen weten enkele hoofdlijnen van de jodenvervolging in de Tweede Wereldoorlog en kunnen dit aan de hand van een aantal begrippen verwoorden.

1. Introductie

Lees (of vertel) het volgende verhaal voor: "Een schoolfoto met een verhaal" (4.4.4)

De leerkracht legt uit waarom hij dit verhaal vertelt en inventariseert wat kinderen al weten over de WO2 en de jodenvervolging. Laat daarna de volgende film zien.

2. Korte film:

<http://www.kampwesterbork.nl/onderwijs/basisonderwijs/de-oorlog-in-7-minuten/>

In deze film komen de hoofdlijnen van WO2 aan bod.

Toelichting en leergesprek met de kinderen waarin de volgende woorden/begrippen aan bod komen:

Duitsland, Hitler, nationaalsocialisme (nazi), 10 mei 1940, bombardement Rotterdam 14 mei 1940, jodenvervolging, voor joden verboden, jodenster, onderduiken, Westerbork, op transport, concentratiekamp, Anne Frank, joodse kinderen in Rotterdam, Loods 24.

Schrijf de begrippen op een woordvel en hang dat achter in de klas.

3. Groepswerk

Klassikale toelichting op de groepsopdracht (zie werkblad 1). Elk groepje krijgt enkele namen van joodse kinderen. U kunt er ook voor kiezen om elk groepje dezelfde namen te geven, zodat de hele klas dezelfde informatie zoekt. Samen gaan zij op onderzoek aan de hand van een werkblad (zei 1)

4. Terugblik en reflectie

Klassikaal: elke groepje vertelt kort wat zij gevonden hebben.

Daarna kort herhalen wat we geleerd hebben aan de hand van de begrippen.

Eindig met een gedicht (zo mogelijk het gedicht "Jij hoort in onze klas"; dit kan daarna als lied via de website beluisterd worden)

Handleiding project *Jij hoort in onze klas* (3^e herziene druk)

Werkblad bij les 1

Groepsopdracht

Wie waren de kinderen (en volwassenen) die in 1942-1943 vanuit Rotterdam vertrokken en nooit zijn teruggekeerd? Op de bijgaande lijst zie je een aantal namen van joodse kinderen of families die hier vroeger geleefd hebben. We gaan samen proberen meer van hen te weten te komen:

1. Hoe oud waren deze kinderen? Zaten ze al op school? (En de andere familieleden?)
2. Alle kinderen en volwassenen hebben ook even in Westerbork "gewoond" nou ja, beter gezegd: "gevangen gezeten". Waar ligt Westerbork? Zoek het op in je atlas of op Google Earth. Kijk ook hoe lang zij daar waren.
3. Vanaf Westerbork gingen zij met de trein naar een andere plaats. Welke? Hoe lang hebben zij daar "gewoond"? Hoe lang zou die treinreis geduurd hebben?
4. Hoe komt het dat ze daar zo kort geweest zijn? Wat is er met hen gebeurd?
5. Kun je zien hoe oud elk kind of familielid geworden is? Hoe oud ben jij zelf? Hoeveel schelen jullie in leeftijd?
6. Hier zie je een fotootje van kinderen die op de foto mochten nog voor zij weg moesten uit hun eigen huis. Wat valt je op?

Schrijf samen de antwoorden op of sla het op in een bestand op de computer.

Voorbeeld:

	<i>naam</i>	<i>Adres</i>	<i>wijk</i>	<i>Geb.plaats / datum</i>	<i>In Westerbork</i>	<i>Overlijdingsplaats en - datum</i>
678	zeehandelaar, david 9 jaar	Koepelstraat 38 B	Crooswijk	Rotterdam 9-9-1932	4-8-1942 / 7-8-1942	Auschwitz 9-8-1942

David Zeehandelaar is 9 jaar geworden; hij woonde aan de Koepelstraat nr. 38B. Hij zat dus op school, waarschijnlijk in groep 5 (dat heette toen de 3^e klas). Misschien zat hij wel op de Koningin Wilhelminaschool voor hij naar de aparte Joodse school moest.

Hij kwam op 4 augustus 1942 in Westerbork aan (waarschijnlijk is hij op 2 of 3 augustus in Rotterdam op de trein gezet) en is daar op 7 augustus 1942 weer vertrokken. Hij heeft daar dus maar 3 dagen "gewoond". Toen werd hij naar Auschwitz vervoerd en daar stierf hij op 9 augustus 1942, een maand voor hij 10 jaar zou worden!

Als je op <http://www.loods24rotterdam.nl> of www.joodsmonument.nl de naam David Zeehandelaar intypt, zie je dat dit jongetje er ook bij staat. Hij had ook nog een vader en moeder en 5 broertjes en zusjes, die allemaal vermoord zijn in Auschwitz-Birkenau; niet allemaal op dezelfde datum. David en twee zusjes zijn direct na aankomst met de trein in Auschwitz vermoord. De anderen hebben nog tot 30 september geleefd.

Handleiding project *Jij hoort in onze klas (3^e herziene druk)*

4.2.2 Les 2: Jodenvervolging in Rotterdam

Doel: De leerlingen kunnen zij zich verplaatsen in de persoonlijke geschiedenis van een Joods kind uit die tijd. Zij kunnen dit aan de hand van een aantal begrippen verwoorden.

1. Introductie:

Lees de tekst van het lied voor: "Jij hoort op onze school"

Laat het lied horen en laat de kinderen meezingen; leer hen het lied. Tijdens het tussenspel tussen de coupletten kunnen de namen van de joodse kinderen worden uitgesproken.

2. Herhaal kort de belangrijkste begrippen en feiten van de eerste les aan de hand van het woordblad en de mindmap.

3. Lees het verhaal voor: "Een schoolfoto met een verhaal"

Probeer het verhaal toe te passen op de situatie in de klas:

"Stel je voor dat er nu een regering zou zijn die zegt dat bruine (blonde, Turkse, Marokkaanse, Surinaamse, christelijke, Islamitische enz...) kinderen hier niet meer op school mogen zitten en dat ze niet hier in onze wijk mogen wonen. Wie zou er dan weg moeten?"

"Overal kwamen bordjes "Verboden voor Joden". Nu gaan we het woordje "Joden" vervangen door ... Antillianen, blauwogigen, Marokkanen.... Wat mocht je dan allemaal niet meer?"

4. Geef vervolgens kort informatie over de Jodenvervolging in Rotterdam.

Gebruik de volgende begrippen en zorg dat die op het **woordblad** komen:

Gele ster, Verboden voor Joden, synagoge, onderduiken, op transport, 6800 mensen: kinderen, bejaarden, zieken, naar Loods 24, naar Westerbork, Auschwitz, Sobibor, gaskamers, 686 kinderen (tussen 0 en 12 jaar uit Rotterdam) vermoord.

Veel informatie over de jodenvervolging in Rotterdam vind je bij: <http://www.loods24rotterdam.nl>

5. Vervolg groepswerk: zie werkblad 2

6. Reflectie

Aan het eind van de les wordt aan de hand van het woordblad met de klas geïnventariseerd wat er geleerd is.

Werkblad les 2

Groepsopdracht

We gaan verdere informatie zoeken van de kinderen/de families die op onze lijst staan.

1. Waar hebben zij gewoond?

2. Zou het huis waar zij gewoond hebben er nu nog steeds zijn? Is dat in de buurt van de school? Kunnen we daar naar toe? Je kunt ook via Google Earth naar de straat! Is dat in de buurt van jullie school? Liggen er al Stolpersteine? Wat is daar nog meer te vinden?

3. We zoeken informatie over deze straat op bij: <http://www.loods24rotterdam.nl> en/of <http://www.joodsmonument.nl/>

Typ bij "Zoek" de straatnaam in en Rotterdam: bijvoorbeeld "Boezemkade Rotterdam". Zoek nu de straatnamen op waar de kinderen van jullie lijst hebben gewoond.

Nu kun je nog meer te weten komen:

- welke joodse mensen woonden er allemaal in die straat?
- zie je ook de naam van kinderen van de lijst?
- soms staat er nog meer over hen; klik dan op de naam.

Je kunt ook je eigen adres intypen, dan zie je of er in jouw straat ook Joodse mensen hebben gewoond die weggevoerd zijn.

4. Maak samen met de groep / de klas een plannetje om in die straten te gaan kijken.

Als dit niet mogelijk is, ga dan via Google Earth naar de straten.

Waar zouden in deze buurt de bordjes "Verboden voor Joden" hebben gestaan?

Schrijf samen de antwoorden op of sla het op in je bestand op de computer.

Dit is de schoolfoto van Marianne Reens uit het verhaal. Voordat zij naar de speciale Joodse school moest was zij leerling van de Julianaschool. Voor de schoolfotograaf had zij speciaal haar mooie kleren aan (en toen nog zonder ster!)

4.2.3 Les 3: Verwerking na de groepsopdrachten

Doel: De leerlingen verzamelen informatie over enkele Joodse kinderen en verwerken dit in een gedicht, een tekening of andere creatieve vorm.

1. Introductie

Lees (of vertel) één van de verhalen over Joodse kinderen in Rotterdam (zie 4.4.)

Herhaal kort de belangrijkste feiten die geleerd zijn in les 1 en 2.

Zing met elkaar het lied "Jij hoort in onze klas".

2. Wat weten we over "onze" Joodse mensen?

Zet samen met de klas op een rijtje wat we nu allemaal weten van de mensen die op de lijst staan: hoe oud ze waren, waar ze gewoond hebben, waar ze gespeeld hebben, wanneer ze zijn weggevoerd met de trein, waar is Loods 24, waar is Westerbork, waar zijn zij gestorven, is hun straat en hun huis er nu nog, etc.

Ondertussen kunt u aanvullende informatie geven. Een mooi boekje om uit voor te lezen is van Martine Letterie, Groeten van Leo, ISBN: 978 90 258 6190 2.

Leo Meijer is 7 jaar als hij vanuit Zwijndrecht wordt weggevoerd naar Westerbork. Hij heeft gelukkig zijn tekenboek meegenomen. Zijn tekeningen zijn later gevonden en staan in dit prachtige boekje.

Een ander mooi boek: Lipschits, I., (2007), Onbestelbaar, uitg. Verbum. Het geeft goed weer wat een joods gezin uit Rotterdam overkwam. U zou hier ook over Anne Frank kunnen vertellen en een stukje uit haar dagboek kunnen voorlezen. Zie:

www.annefrank.org/nl/. Speciaal ter gelegenheid van de onthulling van het Joods Kindermonument Rotterdam is het boekje "Piraten" van Jessica Durlacher verschenen (ISBN 978 94 90215 03 3): een spannend en ontroerend verhaal over kinderen in de Tweede Wereldoorlog.

Leo Meijer wilde beslist zijn tekenboek en potloden meenemen....

Stel dat jij nu morgen een oproep zou krijgen dat je weg moet naar een onbekende plek. Je mag maar één koffertje meenemen. Wat zou je beslist mee willen nemen? Maak maar een lijstje.....

In 2016 verscheen het dagboek van een Rotterdams meisje Carry Ulreich, "'s Nachts droom ik van vrede". Zij overleefde de oorlog op een onderduikadres in Rotterdam aan de Mathenesserweg. (ISBN 9 789023 996859)

3. Er zijn vervolgens verschillende verwerkingsmogelijkheden:

- maak een lijst van spulletjes die je beslist mee wil nemen als je weg zou moeten...
 - of nog directer: neem een koffertje mee en doe daar de spullen in die je mee zou willen nemen als jij morgen weg zou moeten
 - schrijf een gedicht over één van de kinderen, (ver hun huis, hun straat, over de treinreis);
 - schrijf een "fictieve" brief aan (één van) de kinderen/families;
 - maak een tekening voor (één van) de kinderen/families
 - maak een soort "schatkistje" waarin we de gegevens bewaren (zie "Ideeën bij les 4").
- Laat kinderen hier in tweetallen aan werken.

4. Onderduiken achter het orgel?

Welkom op de Orgelzolders

Stel dat jij zou moeten onderduiken en je moet een lange tijd verstopt zitten op de orgelzolder in de Breepleinkerk (zie <http://orgelzolders.nl/verhaal/>). Wat zou je in ieder geval mee willen nemen? Je kunt maar één koffertje meenemen!. En wat zou je de hele dag gaan doen? Je mag niet buiten spelen, je mag niet weg... en je moet stil zijn; je vriendjes of vriendinnetjes zijn er niet...
-wat zou je na 2 maanden allemaal denken? Schrijf er maar een verhaal over.

5. Afronding

Aan het eind van de les laat u enkele kinderen hun gedicht of brief voorlezen, u kunt de tekeningen laten zien. U eindigt met het samen zingen van het lied "Jij hoort in onze klas"

Ik denk aan jou

*Jij woonde hier
vlakbij onze school
je was zes jaar*

*je mocht niet blijven
je moest van hier
naar daar*

*ik denk aan jou
en dat voelt raar
jij was pas zes jaar.*

4.2.4 Les(sen) 4: Voorbereiden van de tentoonstelling

Doel: de leerlingen bereiden gezamenlijk een tentoonstelling voor over een aantal joodse kinderen uit de Tweede Wereldoorlog.

1. Introductie

U schrijft zelf een naam van een joods kind/familielid op één van de steentjes.

U laat dit aan de klas zien. Vertel dat we voor elk joods kind een steentje met zijn naam zullen maken, dat we deze steentjes meenemen naar het monument/ naar de Stolpersteine, en dat ze daarna weer op onze school ergens een plekje zullen krijgen zodat we op deze manier altijd aan deze kinderen zullen blijven denken: zij horen op onze school en in onze klas!

Laat één van de kinderen zijn gedicht voorlezen.

2. Plan voor de tentoonstelling

Maak samen met de klas een uitgewerkt plan voor de tentoonstelling

- a. Wat moet er tentoongesteld worden?
- b. Steentjes met de namen, gedichten, brieven, tekeningen, wellicht foto's van de straat, van de huizen, misschien een foto van Stolpersteine.
- c. Een mapje met informatie die we verzameld hebben.
- d. De schatkist (zie bijlage Beeldend werken).

Wat moet hier allemaal voor geregeld worden?

- * waar? In de klas of ergens in de school?
- * hoeveel tafels hebben we nodig?
- * alles moet er heel mooi uit zien!
- * verdeel de taken in de klas: wie doet wat?

Maak de kinderen zoveel mogelijk medeverantwoordelijk voor de inrichting van de tentoonstelling. Geef enkele kinderen de "eindverantwoordelijkheid", zij moeten samen zorgen dat het op tijd klaar komt en er goed uit ziet.

Ieder draagt zorg voor zijn eigen onderdeel, maar enkele kinderen bewaken het totaal. Er zijn altijd kinderen die goed kunnen coördineren.

- * Wanneer houden we de tentoonstelling?
 - * Wie nodigen we daarbij uit? (ouders, andere leerkrachten, ook de andere klassen?, oudere (?) buurtbewoners, enz.)
 - * Laat enkele kinderen een uitnodiging maken.
 - * Misschien ook nog aankondigingen in de vorm van affiches?
- Aan het werk!!!

3. Draaiboek voor de opening van de tentoonstelling

- * Welkom (natuurlijk door één of enkele kinderen).
- * Zing met de klas het lied, en zorg dat de namen van de Joodse kinderen één voor één genoemd worden tijdens de muziek.
- * Vertel kort dat er in Rotterdam 686 joodse kinderen tussen 0 – 12 jaar zijn weggevoerd en omgebracht in WO2 en dat we op deze tentoonstelling enkele namen van kinderen zullen adopteren, zij horen op onze school!
- * Vertel dat het nooit meer mag gebeuren, dat we ook vandaag niet moeten discrimineren: iedereen hoort erbij!
- * De steentjes worden nu één voor één op een mooi kleed gelegd (in een vitrine?); de namen worden duidelijk genoemd.
- * Laat enkele kinderen een gedicht voorlezen of een brief.
- * Daarna leiden de leerlingen hun ouders en andere bezoekers rond.
- * Vertel ook waar in de buurt van de school de Stolpersteine liggen. Eventueel kunnen kinderen groepjes bezoekers ook meenemen naar een huis waar Stolpersteine liggen. De kinderen kunnen er dan veel over vertellen en het de gasten uitleggen!

Enkele Ideeën voor beeldend werken bij het project

Door m.n. verhalen wordt bij dit project de kennis van kinderen vergroot. Zij zullen allen op eigen wijze die kennis opslaan. Het zijn intensieve en treurige verhalen, waarbij ze allerlei emoties zullen ervaren. Vaak is het dan goed om die niet alleen verbaal maar ook non-verbaal te uiten. Kleuren en vormen kunnen dan uitdrukking geven aan wat er bij hen leeft. Die kleuren en vormen zeggen wat over veiligheid, geborgenheid, blijdschap en ook over angst, onzekerheid, verdriet. Soms kunnen muziekstukken ook die klankkleuren hebben en zijn ze een ondersteuning bij het beeldend werken. Ik denk dan aan (abstracte) collages of schilderijen. Op deze manier met de groep aan de gang gaan kan altijd als emoties een rol spelen: Een introductie hierover en wellicht muziek erbij en dan aan het werk. Het zou ook een illustratie kunnen worden bij een gedicht(je)

Concrete opdrachten kunnen ook zijn:

- Een schatkist (je) maken met elkaar of ieder apart: Hierin komt dan (een beschrijving van) het voorwerp/de voorwerpen, die je per se zou willen meenemen als je "alles" moest achterlaten. Het schatkistje (een stevig doosje) wordt van buiten beplakt met een collega in kleur en/of plaatjes en erna met kleurloze lak bestendig gemaakt. De binnenkant is bekleed met gerimpelde stof of zijdevloei of iets anders wat een koesterend karakter geeft.
- De kinderen die ondergedoken zaten moesten lange saaie dagen doorkomen zonder lawaai te maken. Verzin en maak van kosteloos materiaal een (klein) speeltje waarmee je je lang en zonder lawaai zou kunnen vermaken.
- Maak van klei: mijn vriendje en ik en laat zo zien hoe hard je goede vrienden nodig hebt en ze niet kwijt wil raken.

- Maak (bv op briefkaartformaat) een kopie van de laatste schoolfoto van ieder kind. Licht afdrukken, zodat ze op die afdruk met pastelkrijt of verf een portret van zichzelf kunnen maken. Deze worden bij elkaar gevoegd met ertussen een aantal zwarte silhouetten, die de weggevoerde kinderen symboliseren.

Ik ga eerst opschrijven wat ik niet meer heb: m'n voetbal, m'n dam- en schaakbord en stenen (te groot voor de rugzak), Voetbalglorie (dat boek was ook te groot), m'n zwemdiploma's en m'n zwembroek (volgens moeder komt er van zwemmen toch zo gauw niks meer) en nog veel meer dingen.

Wat ik wel heb: Knuffie (mijn kunuffelkonijn, mijn kampeerbord, het bestekzakje en de beker van het padvinderskamp, mijn waterfles, Max en Moritz (lievelingsboek), De AFC-ers (ook lievelingsboek), rode schrift en vulpen, m'n zakmes uit Zwitserland (van m'n vader gekregen), kleurpotloden, voetbalplaatjes, drie tennisballen).

Ik hoop dat ik gauw vrienden maak.

UIT: dagboek van Max, (in Westerbork geschreven)

Uitwerking van het eerste idee: de schatkist.

1^e variant:

Voor de hele groep maken we een mooie schatkist, die al aan de buitenkant goed laat zien dat er kostbare zaken in zitten. De leerkracht heeft voor de aanvang de doos die daarvoor gaat dienen opgezocht. Een redelijk formaat schoendoos is al prima. Er zijn heel stevige soorten.

Met de kinderen komt er eerst een klassengesprek over wat in de doos zal worden opgeborgen. Dat zal al een verhaaltje over opdracht 2 kunnen zijn: iets kleins verzinnen, wat zelf te maken is en waarmee je je lang kan vermaken. Maar het kan ook een elfje of ander gedicht zijn n.a.v. aandacht die dan al aan dit thema besteed is. Of een lijstje van dingen die je echt mee zou willen nemen als je weg moest uit je huis. Of.....of.....of.....

Vervolg: hoe moet de doos er aan de buitenkant uitzien? Welke kleuren? Welke vormen? Welke afbeeldingen? Er zijn natuurlijk papiersoorten op school. In duurdere tijdschriften zijn ook mooie kleuren te vinden en laat kinderen ook eventueel meenemen van thuis. Papier met structuur is natuurlijk ook heel mooi.

Binnenkant: hier geldt hetzelfde: textiel, (glanzend, zacht, wollig, tuleachtig, draden franje enz.) Ook hier weer vragen om van thuis mee te nemen.

Het zou kunnen als je de formaten van de verhaaltjes beperkt of als je ze opvouwt, dat ieder product met een draad (verschillende lengten) aan de binnenkant van het deksel is vastgemaakt en je hem dus op kan tillen en een waterval van verhalen ziet.

De klas kan in groepen verdeeld worden, die ieder een kant of deel van de doos versieren. (wel in onderling overleg, zodat het één geheel wordt).

Uiteindelijk kunnen een paar precieze kinderen een kleurloze laklaag aanbrengen ter bestendiging.

2e variant:

Deze opdracht kan natuurlijk ook individueel, maar dan wellicht met kleinere dozen i.v.m. ruimte in lokaal. In dit geval zou ieder kind zijn verhaaltje/gedichtje ook opgerold in een wc-rol kunnen doen (zoals flessenpost) die aan de buitenkant heel kostbaar versierd is. Al die wc-rollen kunnen dan aan het plafond/een mobile/een ring gehangen worden bij de eventuele presentatie.

Ik zie ook wel een soort van presentatie voor mij waarbij muziek is gekozen door de kinderen, de doos opengaat en er door sommige kinderen hun aandeel van de vulling wordt voorgelezen.

Benodigd:

Stevige doos of dozen/rollen

Allerlei gekleurd papier

Allerlei soorten textiele resten en draad

Sterke lijm

Kleurloze lak

Gekleurde stukjes karton om de verhaaltjes op te plakken

4.2.5 Les 5: Een bezoek aan het monument, naar Stolpersteine en/of naar de onderduikplek in de Breepleinker

Doel: de leerlingen brengen een bezoek aan het Joods Kindermonument, de Stolpersteine of de Orgelzolders/Breeplein in Rotterdam, waardoor de geschiedenis ook verbonden wordt met hun heden.

A: Een bezoek aan het Joods Kindermonument

1. Inleiding

Het monument aan de Stieltjesstraat is goed bereikbaar met OV: metrostation Wilhelminaplein, tramlijn 20, 23 en 25 stoppen in de buurt, buslijn 32 en 48 stoppen op het Noordereiland (5 minuten lopen). Op het monument staan alle namen en leeftijden van de weggevoerde en vermoorde kinderen; met opzet staan zij niet in alfabetische volgorde zodat men echt moet zoeken en al die namen en leeftijden ziet passeren. Leerlingen kunnen de namen van "hun kinderen" opzoeken.

2. Op de plaats van bestemming

Het monument staat naast een stukje muur van Loods 24, de plek waar alle Joden werden verzameld en per trein vertrokken naar Westerbork. Hier was een spoorwegemplacement naast de haven en door de muur was het 'afgeschermd' van de stad.

Ook vanuit de omgeving van Rotterdam werden vele Joodse mensen hier naar toe gebracht (via bussen, trams en ook per schip).

Je kunt met de leerlingen rondlopen en kijken wat er in die omgeving nog herkenbaar is. Ook aan de Rosestraat is nog een stukje muur van Loods 24 zichtbaar. Villa Zebra (ook aan de Stieltjesstraat) heeft een wandeling in die omgeving uitgezet voor schoolklassen.

Bij het monument kunnen de kinderen binnen de cirkel staan en bijvoorbeeld een gedicht opzeggen of het lied zingen. Daarna kunnen de leerlingen de namen zoeken van "hun" kinderen. Maak een foto van de klas in de binnencirkel.... tussen de Joodse kinderen.

3. Verwerking

Terug op school kunnen we nog een verhaal lezen van één van die kinderen wiens naam we gevonden hebben op het monument, of een gedicht.

B. Op zoek naar de Stolpersteine

1. Inleiding

Als het project wordt uitgevoerd in het kader van de plaatsing van Stolpersteine in de omgeving, kunnen de kinderen aanwezig zijn wanneer de stenen daadwerkelijk gelegd worden voor het huis waar deze mensen destijds woonden.

Als de Stolpersteine er al langer liggen, kan met de gehele klas een wandeling langs verschillende plaatsen gemaakt worden. Men kan ook in kleinere groepjes naar de stenen op zoek gaan. De adressen waar in Rotterdam Stolpersteine liggen zijn te vinden op <http://www.loods24rotterdam.nl/stolpersteine/>

In heel Europa zijn inmiddels Stolpersteine te vinden; zie <http://www.stolpersteine.eu/chronik/>

2. Op de plaats van bestemming

Bij de Stolpersteine kunnen de kinderen in een kring gaan staan en bijvoorbeeld een gedicht opzeggen of het lied zingen. Daarna kan een leerling de naam hardop lezen en de andere gegevens die op het steentje staan.

Maak een foto van (een groepje van) de klas bij een Stolperstein.

De foto's kunnen opgenomen worden in de schooltentoonstelling.

3. Verwerking

Terug op school kunnen we nog een verhaal lezen of een gedicht.

C. Een bezoek aan de onderduikplaats: de Orgelzolders

1. Inleiding

Voor een bezoek aan de Orgelzolders in de Breepleinkerk kan men een afspraak maken via <http://orgelzolders.nl/rondleidingen/>

Adres: Van Malsenstraat 104 3074 PZ Rotterdam Tel 010 - 419 11 96

Met openbaar vervoer de Tramlijn 2, 20, 25, en de bus lijn 77 , halte Breeplein.

2. Op de plaats van bestemming

Tijdens de rondleiding wordt de onderduikplaats bekeken waar de mensen verstopt zaten en wordt verteld hoe het daar in zijn werk ging. Er zijn ook nog spullen te bezichtigen die na jaren gevonden zijn in deze "achterkamertjes".

Ook hier zou je nog een gedicht of een verhaal door de kinderen kunnen laten voorlezen om stil te staan bij wat er op deze bijzondere plek ooit is gebeurd.

Er wordt ook een relatie gelegd met het heden: stel dat er nu mensen zouden moeten onderduiken? Wat is de positie van asielzoekers, illegalen?

In de nabije toekomst zal er daarom in het Breepleincentrum ook een tentoonstelling en programma komen over de verschillende religies en culturele groepen in onze WIJ-samenleving.

3. Verwerking

Er zal genoeg zijn om na te praten met de klas. Of nogmaals het verhaal te lezen over Rebecca en Maurice en de andere onderduikers: <http://orgelzolders.nl/verhaal/>

4.2.6 Les 6: Racisme en antisemitisme in uw klas

Doel: de leerlingen worden zich bewust van enkele factoren die leiden tot discriminatie en leggen het verband tussen hun eigen ervaringen de het antisemitisme in WO2.

1. Inleiding

Het is niet denkbeeldig dat bepaalde vormen van racisme of antisemitisme tijdens de lessen ook in uw klas de kop opsteken. Schrik daar niet van: het is een unieke gelegenheid om de onderliggende problematiek van dit project dicht bij het denken van de kinderen te brengen.

Kinderen worden voortdurend overspoeld met allerlei beelden die over groepen mensen bestaan: "de" Marokkanen, "de" Turken, "de" Antillianen, "de" Kaaskoppen. Meestal worden die beelden met negatieve eigenschappen gevuld om zich tegen af te zetten. Het lijkt wel of we dit nodig hebben om onszelf sterker en beter te voelen.

Feijenoordsupporters die alle Ajaxfans "joden" noemen en hen dan herinneren aan de gaskamers of "alle Marokkanen" worden beschuldigd van het doodschoppen van een grensrechter, Ajaxsupporters schreeuwen: "bommen op Rotterdam" enz. enz.

Er bestaan ook allerlei negatieve beelden over joden die vereenzelvigd worden met de politiek van de regering van de staat Israël, het onderdrukken van de Palestijnse bevolking.

2. Wat te doen?

Als u merkt dat er negatieve opmerkingen worden gemaakt over groepen mensen, over "de joden" of over "de Marokkanen", "de moslims" enz. moet u daar op inspelen.

Stereotiep denken is het "in algemene termen denken over een bepaalde groep mensen".

Het is heel menselijk en komt echt in alle bevolkingslagen voor. Het is onschuldig en zelfs leuk als dit positief is, bijvoorbeeld "Nederlanders kunnen goed voetballen".

Aan de hand van een dergelijk positief voorbeeld kunt u de discussie starten, want ieder kind snapt wel dat een heleboel Nederlanders helemaal niet goed kunnen voetballen.

Verzin eerst allerlei vormen van positief stereotiep denken:

- Surinamers zijn ritmisch en goed in muziek
- Friezen zijn echte schaatsers
- enz.

Daarna kunt u met de klas een aantal negatieve voorbeelden bedenken en die op dezelfde wijze analyseren:

- Nederlanders zijn gierig
- Belgen zijn dom
- Marokkanen zijn niet te vertrouwen
- joden zijn

Zijn er ook verschillende "groepen" mensen in uw klas? En hoe denken die groepen over elkaar?

"DE" meiden of "DE" jongens. "DE" kinderen met blauwe ogen en "DE" kinderen met bruine ogen.

Vertel het volgende experiment:

Een juf heeft heel wat jaren geleden haar leerlingen hierover laten nadenken. Zonder dat zij zei waarom ze dat deed, trok zij jongens en meisjes met blond haar voor. Ze hoefden niet te vragen of ze naar het toilet mochten. Als ze zaten te kletsen, werd er niets van gezegd. Ook niet, als ze zomaar door de klas liepen.

Weet je wat er gebeurde? Die kinderen gingen zich anders gedragen. Ze lieten merken: Zie je het? Ik mag dat wel en jij lekker niet. Jij hebt geen blond haar. Zij gingen bij elkaar staan en de anderen een beetje pesten.

Wat schrokken zij na de pauze, toen de juffrouw de rollen ineens omdraaide. Zij mochten niets meer en de kinderen met donker haar werden ineens voorgetrokken. De juf zag hun vingers niets. Zij reageerde alleen op kinderen met donker haar. De blonde kinderen begrepen er niets van, net als de kinderen met donker haar voor de pauze.

'Nu is het genoeg! Vanaf nu maak ik geen verschil meer. Iedereen is gelijk. Jullie zijn allemaal kinderen, die er mogen zijn.'

Het was best lastig. Je snapte de juf niet. Maar ik hoop, dat je er iets van gaat begrijpen. Niemand is meer, niemand is minder. Blond haar staat prachtig; donker haar is mooi. Jullie en ik zijn allemaal mensen. Al hebben wij een andere haarkleur of huidskleur. Dat is de buitenkant. Al die verschillen maken het juist mooi!

Probeer het WIJ – ZIJ denken bewust te maken en in uw klas te doorbreken.

Maak nu duidelijk dat Hitler en de zijnen hier juist gebruik van maakten om op die manier bepaalde groepen in de samenleving "apart te zetten" en daarna zelfs uit te roeien, en dat er helaas nog steeds mensen zijn die dat doen.

3. Vervolg

Er zijn allerlei mogelijkheden om hier mee door te gaan:

Zie o.m. het project De Vreedzame school (4.6) en www.devreedzameschool.nl

4.3 Hoe zoek je in (de website van) het

Informatie op het Stadsarchief over kinderen van het Joods Kindermonument

Je kunt altijd een afspraak maken om met je klas op bezoek te gaan bij het Stadsarchief. Daar is met een beetje hulp veel informatie te vinden over de Joodse kinderen. En voor kinderen is het sowieso een hele belevenis om te zien waar alle historische informatie over Rotterdam te vinden is.

Maar je kunt digitaal ook al heel veel vinden via de website van het Stadsarchief.

Website: www.stadsarchief.rotterdam.nl

Digitale Stamboom

U kunt gaan zoeken in de gezinskaarten. Klik bij het zoekscherm alle vinkjes aan in de 'Burgerlijke Stand vanaf 1811'. Wijzig de periode in bijvoorbeeld 1900-1950, anders krijgt u teveel resultaten. Zoek op achternaam, want de kinderen staan op de gezinskaart van de vader. Bij de zoekresultaten, ziet u soms 'bevolkingsregister' staan, u krijgt dan scans van een gezinskaart, die u kunt downloaden. Andere akten uit de Burgerlijke Stand kunt u via de resultatenpagina direct bestellen.

Beeldbank

Bij 'Beeld en Geluid' gaat u naar het zoekformulier. Daar kunt u bijvoorbeeld zoeken op een straatnaam, waar één van de kinderen gewoond heeft. Bij de selectie op 'fotografisch document' klikken of 'prentbriefkaart' en als periode bijvoorbeeld tussen 1900-1950 nemen. Als u het nummer noteert, kunt u deze afbeelding bestellen.

Bibliotheek

Ga naar 'Alle collecties' en daar kunt u weer naar een apart zoekscherm. In de Rotterdamse bibliotheek zit literatuur van en over Rotterdam en bijvoorbeeld het boekje 'Onbestelbaar' van Isaac Lipschits, die over zijn jeugd en onderduik heeft geschreven. U kunt boeken op de studiezaal van het Stadsarchief inzien of om een kopie vragen.

Digitale Kranten

Ga naar 'Alle collecties'. Bij Gedigitaliseerde kranten gaat u naar 'Zoeken door de hele krantencollectie'. Daar vult u een zoekterm in. De resultaten kunnen worden geprint. Meer gedigitaliseerde Rotterdamse kranten kunt u vinden via www.Delpher.nl waar de collecties van de Koninklijke Bibliotheek op staan en doorzoekbaar zijn.

Bronnen over Rotterdam en WO2

Bij de pagina 'Educatie' kunt u op 'Basisonderwijs' klikken. Daar staat een pdf getiteld: 'Rotterdamers in de oorlog', gemaakt door Stadsarchief, Museum Rotterdam 40-45-NU en het Mariniersmuseum Rotterdam. Deze kunt u downloaden. De voorpagina bevat een aantal thema's met bronnen. Linksboven staat een H om terug te gaan naar de voorpagina. U kunt de pagina's printen of op het digibord tonen. Zie de link:

<http://www.stadsarchief.rotterdam.nl/educatie/basisonderwijs>

www.Brandgrens.nl

Op deze website staat onder 'Verhalen' 'Vervolging en dwangarbeid' bijvoorbeeld de Kaddisj, waarin alle namen van de joodse slachtoffers uit Rotterdam staan. Ook treft u achtergronden over de jodenvervolging in Rotterdam aan en de oorlogsmémoires van Wolf van Naarden, die de kampen overleefde.

Bezoeken van het Stadsarchief

In de studiezaal, geopend van dinsdag – vrijdag van 9 -17 uur, krijgt u hulp bij uw vragen. U kunt hier de originele archiefstukken inzien en kopieën aanvragen. U vindt hier bijvoorbeeld de woonkaarten, waarop de verschillende personen staan, die op 1 adres hebben gewoond en het archief van de Nederlands Israëlitische Gemeente met bijvoorbeeld akten van besnijdenis. Wilt u een afbeelding zoeken van een straat waarin een joodse familie gewoond heeft, dan kan dat uitgezocht en besteld worden. Er is een handbibliotheek, waarin boeken over de oorlog en de vervolging in Rotterdam staan.

Handige links:

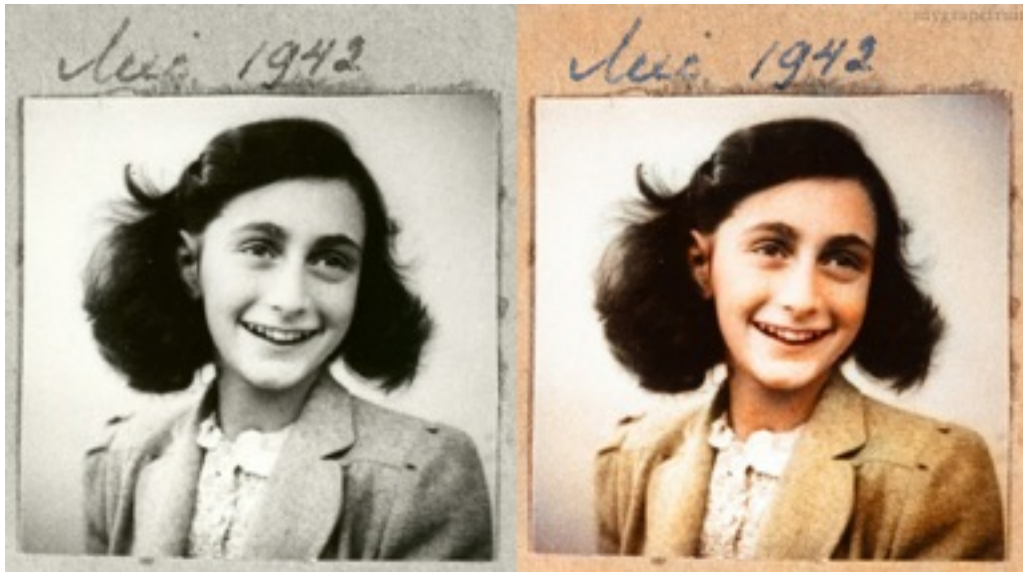
Digitaal Joods Monument

Ga naar www.joodsmonument.nl/ , hier staan de kinderen van het Joods Kindermonument in vermeld. In sommige gevallen staat er ook een foto of een toegevoegd verhaal.

Achtergronden joods Rotterdam

Op www.joodsergoedrotterdam.nl staat meer informatie over de geschiedenis van joods Rotterdam en over afzonderlijke personen.

4.4 Illustraties

Dit meisje kennen we bijna allemaal: Anne Frank. Door de verhalen te vertellen krijgen de kinderen een naam, krijgen zij **kleur!**

Ga naar YouTube en typ: *bewegende beelden van Anne Frank*. Haar buurmeisje trouwt en Anne leunt uit het raam om dat te zien.

Zie ook op YouTube: *“Anne Frank, Klokhuis deel 1 en deel 2”*

Schoolfoto van Marianne Reens, geboren op 9 november 1934. Zij was een van de leerlingen van de Julianaschool aan de Prinses Margrietlaan in Hillegersberg.

Zie les 2 het verhaal: *“Een schoolfoto met een verhaal”*

Klas 4 van de joodse school aan de Molenwaterweg in Rotterdam.

Vanaf augustus 1941 mochten joodse kinderen niet meer op de "gewone" scholen zitten, maar moesten zij allemaal naar een aparte joodse school. Lees ook het verhaal "Reünie zonder kinderen" waarin Truus Gans-den Hartog vertelt dat zij iedere dag vanaf de Mariastraat naar de Molenwaterweg moest lopen: 1,5 uur heen en 1,5 uur terug!

Wat denk je, als je deze foto ziet? Wat maakt deze duidelijk? Zet tijdens je lessen een paar lege stoelen in de klas, bijv. net zoveel als de toegewezen namen.

Voor "wie" verboden???
 Vul er eens andere
 groepen in...

De "ster" die zichtbaar gedragen moest worden.

De J op persoonsbewijs

De aandacht wordt erop gevestigd, dat de Duitse autoriteiten de verplichting hebben opgelegd, dat de J, die op de persoonsbewijzen voor Joden is gestempeld, bij het vertoonen van dit bewijs (ook in foudraal) terstond duidelijk zichtbaar moet zijn.

BESCHIKKING

van den commissaris-generaal voor de openbare veiligheid betreffende het verblijf van joden in eenige provincies.

Op grond van artikel 47 en 52 der verordening 1/43 van den Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandsche gebied betreffende de handhaving van de openbare orde bepaal ik:

Artikel 1.

Met ingang van 10 April 1943 is aan joden het verblijf in de provincies Friesland, Drenthe, Groningen, Overijssel, Gelderland, Limburg, Noordbrabant en Zeeland verboden.

Artikel 2.

Joden, die zich op het oogenblik in de genoemde provincies ophouden, moeten zich naar het kamp te Vught begeven.

Artikel 3.

Bij het vertrek naar het kamp te Vught is het medenemen van reisbagage en waardevoorwerpen toegestaan. Voor het verlaten van hun woonplaats moeten de joden zich melden bij het hoofd van plaatselijke politie, waar zij woonachtig zijn, opdat hun woningen behoorlijk kunnen worden afgesloten en aan hen een reisvergunning naar het kamp te Vught kan worden verstrekt.

Artikel 4.

- (1) Uitzonderd van de voorschriften der artikelen 1 tot en met 3 zijn:
- 1) joden in de kampen te Westerbork, Vught, Barneveld en Doetinchem,
 - 2) gemengd gehuwde joden.
- (2) In andere uitzonderingsgevallen kan de „Zentralstelle fuer Juedische Auswanderung“ te Amsterdam vergunningen tot verblijf en reizen in de genoemde provincies uitreiken.

Artikel 5.

Jood in den zin van deze beschikking is hij, die ingevolge artikel 4 van de verordening 189/40 betr. de aanmelding van ondernemingen jood is of als jood wordt aangemerkt.

Artikel 6.

(1) Hij, die in strijd handelt met de bepalingen der artikelen 1 tot 3 of deze ontduikt, wordt — in zoover niet ingevolge andere voorschriften een zwaardere straf is verbeurd — gestraft met hechtenis van ten hoogste zes maanden en met geldboete van ten hoogste twee duizend gulden of met een dezer straffen. Hij, die ontduikingen van deze bepalingen in de hand werkt, deze mogelijk maakt of er aan medewerkt, ontvangt dezelfde straf.

(2) Het nemen van maatregelen op het gebied van de Sicherheitspolizei blijft onaangetast.

's-Gravenhage, 29 Maart 1943.

De commissaris-generaal voor de openbare veiligheid:
gez. RAUTER
SS-Gruppenfuehrer und generalleutnant der Polizei

BEKENDMAKING.

In samenhang met de beschikking van den commissaris-generaal voor de openbare veiligheid betreffende het oponthoud van joden in de provincies wordt van bevoegde Duitse zijde op het volgende gewezen:

In de afgelopen maanden moest een aantal Nederlanders wegens het verbergen van joden, respectievelijk jodenbegunstiging aan het gerecht worden overgeleverd of bij zwaardere vergripen naar een concentratiekamp overgebracht worden.

Hierbij werd in enkele gevallen, bij diegenen die joden verborgen hielden of aanzienlijke joodsche vermogenswaarden in bewaring hadden, ook gebruik gemaakt van de inbeslagnamen van het geheele vermogen.

Wegens het verbergen houden van joden en wegens jodenbegunstiging werden of worden naar een concentratiekamp overgebracht:

- 1) arbeider Wilhelm Kleijn uit Rotterdam
- 2) kantoorbediende Pieter Dolk uit Zwijndrecht
- 3) bouwondernemer Adriaan van Dingen uit Dordrecht
- 4) arbeider Johannes Gerardus van 't Hull uit Arnhem
- 5) toibeambte Gerardus Meijer uit Stramproy
- 6) handekagent Cornelis Petrus Boers uit Bilthoven
- 7) vellingmeester Jan Arend de Waart uit Den Haag
- 8) monteur Gerrit van den Berg uit Utrecht
- 9) kunstschilder Jan Overduyn uit Amsterdam
- 10) advocaat Christian Arnoud Vaillant uit Amsterdam.

Tevens wordt nog ter kennis gebracht, dat juist in den laatsten tijd in een grooter aantal van gevallen van straf kon worden afgezien, daar de zich hieraan schuldig gemaakt hebbende Nederlanders van verborgen joden of vermogenswaarden vóór hun ontdekking vrijwillig bij de politie aangifte hebben gedaan.

Natuurlijk waren er ook mensen die Joden hielpen door hen te laten onderduiken. Als die gepakt werden, kwam dat in de krant! Hier een bericht dat Wilhelm Kleijn uit Rotterdam is gearresteerd. Zij kregen zware straffen en velen overleefden de oorlog niet.

4.4 Verhalen

Deze verhalen zijn geschreven door Andries van der Wal die met verschillende mensen, die in WO2 zelf kind waren, gesproken heeft over hun herinneringen.

Er zijn meer verhalen opgenomen in aparte supplementen die te downloaden zijn via de website van www.loods24rotterdam.nl

4.4.1 Wonen en leven voor joden verboden

Nelly Breetvelt, nu Nel Romeijn-Breetvelt, woonde aan Voorschoterlaan 138 en vertelt haar herinneringen. Op nummer 130a was het huis van Eva en Flora de Winter. 'Als je Eva zag, zag je Flora! Die twee waren altijd bij elkaar. Het waren prachtige meisjes,' herinnert Nelly zich. 'Eva had krullend zwart haar en Flora's haarkleur was rood. Het was een warm gezin, maar vader was vaak ziek. We speelden vaak op straat. Ja, ze droegen een jodenster. Maar dat was meer: was je jood, dan had je een ster op. Er werden steeds mensen weggevoerd, dat wist iedereen. 'Kunnen wij hen niet in huis nemen?' had ik thuis gevraagd, maar dat was niet mogelijk.

Vader De Winter moest opgenomen worden in het joodse ziekenhuis aan de Schietbaanlaan. Ik ging regelmatig met Flora en Eva mee op bezoek. Toen ik op een keer mijn vader vroeg of ik weer mee mocht, zei hij, dat hij liever niet had, dat ik gaan zou. Juist op die dag – 26 februari 1943 - werd het ziekenhuis ontruimd. Iedereen, de zieke vader, maar ook het bezoek - moeder en dochters - werd op vrachtauto's geladen en via Loods 24 afgevoerd naar Westerbork.'

Dat Eva en Flora er niet meer woonden, zag je aan het zegel bij de deur. Bij meer huizen aan de Voorschoterlaan zat zo'n zegel - het teken, dat wonen en leven *Voor joden verboden* was.

N.B.

Naast het joodse ziekenhuis Megon Hatsedek werd ook het Israëlitisch Oude Lieden Gesticht aan de Claes de Vrieselaan binnengevallen. De bejaarden en de zieken werden afgevoerd naar Loods 24 en daar in veewagens gelegd. 's Middags volgde de ontruiming van het joodse Weeshuis Ezrath Jethomim aan de Mathenesserlaan. Er werden die dag 269 mensen op transport gesteld. Niet alleen de 208 bewoners en patiënten, maar ook 61 leden van het medisch en verplegend personeel. (UIT: J.L. van der Pauw in 'Rotterdam in de Tweede Wereldoorlog').

4.4.2 Gezichten bij een autoped

Gijs Roodhorst vertelt zijn herinneringen:

'Spelend voor onze boekwinkel in de Voorschoterlaan heb ik hen vaak gezien - Eva Flora en Flora Eva de Winter. Twee meisjes en ... één autoped op luchtbanden. Dat viel op in 1941-1943. Maar als 11-jarige jongen speelde je niet met meisjes.

In mei 1943 bleek die autoped, na sluitingstijd van de winkel, achter gelaten te zijn. 'Zeker vergeten door de meisjes van de overkant. Morgen zal die wel gehaald worden.'

De volgende morgen was nummer 130a verzegeld. De familie was 'op transport.'

Zo bleef ik, al stappend, verbonden met Eva en Flora. Evenals hun ouders werden zij op 28 mei 1943 vermoord in Sobibor.'

N.B.

Het gezin De Winter maakte deel uit van transport 13 dat op dinsdag 25 mei 1943 Westerbork verliet. Niemand van de 2862 gedeporteerden overleefde.

4.4.3 Reünie zonder kinderen

'Een van de vele herinneringen aan een zwarte periode uit mijn jeugd in 1941 is de jodenvervolging, maar waarin de nonnen van het Sint Franciscus Gasthuis aan de Schiekade toch zorgden voor een dagelijks lichtpuntje! Wij, en dat waren mijn zusje, broertje en ik, moesten van de Duitsers naar een speciale school voor joodse kinderen aan de Molenwaterweg, alwaar dagelijks vanuit de klas kinderen werden afgevoerd naar Loods 24. Vandaar gingen zij veelal naar Westerbork en verder, naar Auschwitz en Sobibor!

Ook mochten wij niet met het openbaar vervoer, dus iedere dag lopend, met een Jodenster versierd, vanaf het Toepad (bijna buiten de stad) waar wij woonden op de Joodse begraafplaats. Mijn vader was daar opzichter. Door al dat lopen hadden wij blaren op onze voeten. De nonnen verzorgden die dan liefdevol. Aan hen denk ik met grote dank terug! Deze dank is wel wat laat, maar wij waren allen bezig met overleven na het grote verdriet van 66 vermoorde familieleden.'

Deze herinnering schreef Truus Gans-de Hartog voor het blad van het Sint Franciscus Gasthuis. 'Het was een tocht van 1,5u heen en 1,5u terug. Wij passeerden o.a. een noodwinkel van de RMI (Rotterdamsche Melkinrichting) aan de Goudsesingel. Van de vrouw van de melkwinkel kregen wij, omdat zij zo'n medelijden met ons had, elke dag een glas melk.'

Zij kijkt lang naar de foto met leerlingen van de joodse school aan de Molenwaterweg. 'Hé, dat is mijn zus Annie. Naast haar zit Martin Poppers. En die jongen is Elia Davids, de zoon van opperrabbijn Davids. Ik herken hun gezichten, maar ik weet hun namen niet meer.

Het lijkt een reünie zonder kinderen. Iedere keer was er iemand weg, iedere keer was er iemand minder, er werden zelfs kinderen uit de klas gehaald. Jij noemde net de naam Saartje Staal, zij was het vriendinnetje van mijn zus.' Zij kijkt zwijgend voor zich uit. 'Dood, zij zijn allemaal dood. Jammer, dat Annie er niet meer is. Nu ik alleen ben, leef ik de hele dag met mijn herinneringen. Het was een gekke tijd, je was een beetje verdoofd. Wat er gebeurde, was toch niet te bevatten.'

Truus de Hartog (nu Gans-Hartog) werd als een van de vijf kinderen van familie De Hartog geboren in de St.-Mariastraat. Haar ouders hadden er een manufacturenwinkel. 'Op een avond las mijn vader een advertentie voor een toezichthouder op de joodse begraafplaats aan het Toepad, waar wij trouwens heerlijk gewoond hebben. Hij heeft het vak geleerd op de begraafplaats Hillegersberg.' Doordat er ook in de oorlog joden overleden, kreeg hij telkens uitstel van transport. Als dat verlengd moest worden, moest hij daarvoor naar het kantoor van Aus der Fünten in Amsterdam. 'Uitgerekend op vrijdagmiddag, voordat de sabbat begint.'

'Je geeft dat voorbeeld van het overlijden van dat Joodse jongetje, Adje. Ja, die naam herinner ik me. Hij zat ondergedoken bij een familie in Kralingen. Die familie zocht contact met mijn vader om te

vragen hoe zij moesten handelen. Het kinderlijkje werd met begeleidend briefje in een doos voor het politiebureau in de Hoflaan neergezet. De agenten hebben ervoor gezorgd, dat hij op het Toepad terecht kwam en daar heeft mijn vader hem begraven.' Een aantal keren herhaalt zij, dat op het bureau aan de Hoflaan 'goede agenten' zaten. 'Die zouden het wel doen.'

Op het Toepad is mijn vader 30 jaar toezichthouder geweest en dat heeft er toe bijgedragen, dat wij de oorlog overleefd hebben.

Mijn grootmoeder was bij ons in huis. In oktober 1942 werd er midden in de nacht gebeld en stonden er Nederlandse agenten voor de deur om haar op te halen. Zij stuurden een overvalwagen om een dementerende vrouw van 83 - ik denk weleens: het was een levende begrafenis - af te voeren. Via Loods 24 werd zij naar Westerbork getransporteerd. Daar is zij overleden. Zij hebben haar in Assen begraven.

Toen een tijdje later weer de bel ging en er geroepen werd, dat zij Johanna de Hartog kwamen halen, was mijn vaders reactie, dat het bij hen op kantoor wel een zootje moest zijn. Zijn moeder, want die heette zo, hadden zij al opgehaald. Wat hij er niet bij zei, was, dat mijn zusje ook zo heette. De Duitsers dropen af.'

'Daardoor is ons gezin eind 1943 ondergedoken. Eerst mijn zus en ik, de avond erna mijn ouders en de andere kinderen. Wij hebben het hele land doorgezwoven. Aan het einde van de oorlog had ik 9 adressen gehad. In Velp was ik ondergedoken in een straat die Jeruzalem heette, op nr.17. Welkom in Jeruzalem! werd er tegen me gezegd.'

Toen Nederland bevrijd werd, werden wij met paard en wagen - ander vervoer was er niet - vanuit Naaldwijk naar Rotterdam gebracht. Ons hele hebben en houden waren die paar koffers, die je daar op de foto ziet.'

Toen zij bij de woning op het Toepad arriveerden, troffen ze drie gezinnen in het huis aan. Met de woorden 'Verrek, zijn jullie terug?' werden ze verwelkomd. De gezinnen vertrokken.

Het huis was compleet leeggehaald: kleding, meubels, alles. Zij liepen rond in de buurt en zagen bijv. de wip in de tuin van een boerderij verderop en ... waslijnen. 'Wij keken naar onze moeder. Aan de waslijn wapperde onze kleding. Het meisje dat met ons meeliep, zei niets en staarde alleen maar naar ons. Ze droeg een jurk van mij. Ze droegen onze kleding.'

'Ik ben later met mijn moeder terug gegaan naar de boerderij en heb alles wat uit ons huis afkomstig was meegenomen. De boerin zei helemaal niets, ze keek alleen maar.

Om toch wat meubeltjes in huis te krijgen konden mijn ouders het een en ander uitzoeken in een loods, waar meubels van NSB'ers waren opgeslagen. Maar daarvoor moesten wij aan het Nederlands Beheersinstituut maandelijks een bedrag betalen. Elk kopje, lepeltje en vaasje stond op een lijst voor een bepaald bedrag geregistreerd. De schande!'

4.4.4 Een schoolfoto met een verhaal

Er wordt een foto van je genomen. Misschien vraag je of je die zien mag. Waarschijnlijk ben je niet tevreden hoe je erop staat. Toch kan het leuk zijn om iemand zo'n foto te laten zien. Daar was ik toen. Dit hebben we gedaan. En als je je kamer moet opruimen, vind je in een doosje of los in een

laatje een stapeltje foto's. Je bekijkt ze. Ja, dat hebben we gedaan. Hé, volgens deze foto staat de Euromast scheef!

Foto's vertellen een verhaal. Wat is het verhaal bij de foto die ik je laat zien? Alles wordt aan de kant geschoven en Rita Teeboom ... legt een groot fotoalbum op tafel en opent het. Als je naast me gezeten had, zou je foto's, veel foto's van vroeger hebben gezien - in zwart-wit of bruin-wit, sepia wordt dat genoemd.

Ik hoor, dat het familieleden zijn. Ik zie een man en een vrouw en hoor hun namen: Philip Reens en Sara Reens-Teeboom. Foto's van een vakantie aan zee. Sara zit in zo'n strandstoel van riet, waarin je weg kunt kruipen, als het waait, Zij hebben handdoeken om hun middel. En: veel foto's van een baby, Marianne heet ze. Een paar bladzijden verder nog meer, ook van een meisje, haar zusje, Hetty.

Ik zie foto's van het huis aan Straatweg 68a, van een bloemenmagazijn met de naam 'Alpina'. Dan een hele bladzijde met foto's, gemaakt bij de Bijenkorf, van de twee zusjes, met strikken in hun haar. Marianne heeft het donkere haar van haar moeder; Hetty is blond, net als haar vader.

Je ziet twee gelukkige meisjes, die ooms en tantes om hen heen hebben en leuke dingen doen: een dagje naar Plaswijck, spelen met een buurjongen in een straat met heel weinig auto's, rolschaatsen tussen je moeder en tante Roos of spelen samen met de step. Marianne en Hetty, twee Joodse meisjes, samen opgroeiend in Rotterdam.

'Dat is oma! Zij woont lekker dichtbij, samen met tante Roos, tante Bets en oom Samuel, ook op de Straatweg, op nr.35.

Het verhaal bij de foto van Marianne. Hij werd gemaakt in de eerste klas van de Julianaschool aan de Prinses Margrietlaan. Kinderen leerden toen lezen met een leesplankje, waarop plaatjes stonden. Onder de tekeningetjes stonden de woorden: aap, noot, mies, enz. Misschien heb jij leren lezen met de tekeningetjes boom, roos, vis, vuur. Bij het leesplankje hoort een blikje met losse letters. Marianne heeft er een letter uit gepakt en kijkt nog even naar de foto, voor zij die op zijn plaats op het leesplankje legt.

Je ziet dus Marianne Reens, geboren op 9 november 1934. Zij hoorde in de klas, was een van de leerlingen van de Julianaschool. Op een morgen kwam de meester ernstig kijkend de klas in. Iedereen was gelijk stil. Wat keek hij ernstig? Wat was er? Een paar keer keek hij naar de lege plek. Hij vertelde, dat Marianne, samen met Hetty en haar ouders, uit het huis gehaald was. Ook haar oma. Hij zou, als hij meer wist, dat tegen hen zeggen.

Wil Janse, die bij Hetty in de klas zat, vergeet het nooit meer. Ook daar kwam de meester dit vertellen. Ook Hetty was weg. Toen de school die morgen uitging, keken ouders en leerlingen elkaar verschrikt aan. 'Hoor je dat ook, mama?' Verderop in de Prinses Margrietlaan werd er geschreeuwd en gehuild. Zij zagen mensen, die in een vrachtwagen moesten klimmen. Ze droegen een gele ster op hun kleding. Agenten hielden het zeil open. Zou het zo ook met Marianne en Hetty gegaan zijn? Wat ik verder weet? Familie Reens werd met veel andere Joodse families naar Loods 24 gebracht. Dat gebouw was de plek waar alle joodse Rotterdamers 'verzameld' werden. Meestal dezelfde dag en anders de volgende gingen zij met de trein naar Westerbork en nog weer later door naar Auschwitz. In het boek 'Kaddisj', waarin alle Rotterdamse joodse mensen die in de oorlog vermoord zijn vermeld worden, staat dat zij op 9 november 1942 vergast werden. Marianne – kijk je naar de foto en denk je zoals ik: 'Zo'n kind, zo'n lief meisje – daar kun je toch alleen maar van houden?' Die lege plaats in die klas van toen wordt nooit meer opgevuld. Wij kennen haar naam, weten waar zij woonde, op welke school ze zat. Haar zusje en zij zijn twee van de 686 joodse kinderen uit Rotterdam, die in de Tweede Wereldoorlog vermoord werden.. Marianne en Hetty? Zij horen in onze klas!

Handleiding project *Jij hoort in onze klas* (3^e herziene druk)

4.4.5 Uitzwaaien

Rina Erkelens-Kriesch ziet het allemaal nog zo voor zich. Zoveel mensen zag je rond deze tijd nooit in de Josephstraat. En degenen die ik zag sjouwden met koffers en tassen. Allemaal liepen zij in de richting van de West-Kruiskade. Zou Lea er ook zijn? Ja, daar liep ze! Achter haar ouders, naast haar broertje Arie en natuurlijk bij Elias, op de arm van zijn moeder. Mama had tegen buurvrouw Maks gezegd, dat zij graag voor de kleine wilde zorgen, totdat ze terug kwamen. Maar na lang twijfelen nam buurvrouw hem toch liever mee.

Ik zwaaide, maar Lea zag me niet. Ik riep naar mijn broer Jan: 'Arie gaat weg.' Hij kwam naast me staan. 'Waar gaan zij nu heen? Met vakantie of zo? Ik zie allemaal koffers en tassen.' 'Zij moeten zich melden,' zei mama. Buurvrouw had haar de brief laten lezen waarin stond, dat het gezin zich moest melden. Ik geloof, dat zij Entrepotstraat zei. Op die plaats, Loods 24, moesten alle Rotterdamse Joden zich verzamelen. In de brief stond, dat zij in Duitsland moesten gaan werken. Mama zei ook: 'Zij mogen niet langer bij ons in de straat wonen, omdat ze Joods zijn.' Jan knikte. 'Dat weet ik, dat heeft met die ster te maken. Iedereen die er een draagt loopt nu op straat.' Toen familie Maks de ster moest gaan dragen en niet meer in de winkels mocht komen, was ik voor de buurvrouw boodschappen gaan doen.

Links en rechts van ons huis en verderop in de straat gingen deuren open. Bekapt en bezakt kwamen burens naar buiten. Ze liepen allemaal dezelfde kant uit. Af en toe zetten zij even de koffers neer. Ja, dat was natuurlijk loodzwaar!

Het viel me op dat er niet alleen mensen met een ster op straat waren, maar ook anderen, zonder ster. Zij gingen naast hen lopen en hielpen koffers dragen.

'Eh, ik ga naar Arie', zei Jan. En weg was hij! Hij rende, nee, hij bonkte de trap af en dat de deur dicht was, daar hoefde je na de klap waarmee dat gebeurde niet aan te twijfelen. Arie was blij dat hij zijn vriend zag. Hij bleef stilstaan, deed zijn tas open en gaf iets aan Jan. Later legde Jan het postzegelalbum van Arie op tafel, want dat was het. 'Hij vroeg of ik het voor hem wilde bewaren.' Hij haalde zijn schouders op en keek niemand aan.

Arie tikte op Lea's schouder en zij keek naar boven. 'Ik kom naar je toe', gebaarde ik. Even later liepen wij naast elkaar. Ik zag dat Lea net als ik moest huilen.

Overal zag je burens, met en zonder ster, met en zonder koffers. Zij hadden jaren naast ons gewoond. Wij liepen samen door de straat, dat gebeurde wel vaker, maar nu was het anders. Was mijn vader maar hier! Maar die had ik sinds hij ondergedoken was niet meer gezien.

Aan het eind van de straat sloegen wij linksaf, de Kruiskade op. Daar was een tramhalte. Er stonden geen agenten of Duitsers. Iedereen had de brief gekregen en ging. De tram waarop iedereen stond te wachten, reed van Schiedam naar Station Delftsche Poort. Af en toe gingen wij ermee naar oma en opa. Ja, daar kwam hij. Ik zag dat er al meer Joodse passagiers in zaten. Die hadden dus ook zo'n brief ontvangen. Buurvrouw Maks stapte in en gaf Elias aan Lea. Die probeerde met haar andere hand ook koffers en tassen aan te pakken keek om zich heen of er nog plaats was. Toen de tram klingelde om te vertrekken, keek zij om en zwaaide.

Mensen hadden nog iets tegen elkaar gezegd. 'Dag, buurvrouw! Wij zeggen: tot ziens!' Mannen sloegen elkaar op de schouder. 'We zien elkaar weer!' De meeste kinderen klemden zich aan moeders rok of aan de broekspijpen van hun vader, anderen lieten hun broer of zus niet meer los. Iedereen wilde iets zeggen, maar: wat, als je niet weet hoe lang het duren gaat? Als je al niet begrijpt, waarom zij niet gewoon bij ons in de straat mochten blijven wonen. 'Het ga je goed!' Veel mensen veegden tranen weg. Zelfs de buurman die in de haven werkte en altijd zo stoer was, moest zijn neus snuiten in zijn grote, rode zakdoek.

Gek, dit uitzwaaien! Zij gingen op reis, maar niemand was blij. Niemand wilde weg. Niemand wilde wat toch gebeurde.

Ik dacht aan wat mijn moeder gezegd had. De kleintjes lagen op bed en we dronken samen nog een kop thee. Toen zij hoorde dat alle joden zich moesten melden, zei zij: 'Ik weet niet, Rina, wat ik ervan denken moet. Radio Oranje weet niet wat er met hen gebeurt. En, lieve meid, je moet hier met niemand over praten. Beloof je me dat?' Achter het dubbele plafond van de w.c. zat het radiotoestel verstopt. Zij luisterde naar de uitzendingen. Een paar keer waren er huiszoekingen geweest omdat ze op zoek waren naar mijn vader, maar gelukkig had niemand de radio ontdekt.

Eindelijk vertrok de tram richting Delftsche Poort. Na de bocht waren Lea en Arie en alle anderen uit beeld. Wij liepen terug. Niemand zei iets. Voor de deur draaide ik me om. Achter de deur van Josephstraat 122b, op die tweede etage, woonde dus niemand meer. In de hele straat was geen ster meer te zien.'

Een paar weken later werd het hele huis van de familie Maks leeggehaald en kwamen er andere, niet-Joodse, mensen wonen.

4.4.6 De lege tribunes bij Sparta (Of: hoe zag Sallie Jacobs er toch ook weer uit?)

Zondagavond, Studio Sport, waarin een verslag van de voetbalwedstrijd Sparta – AZ'67. Een spannende wedstrijd met veel doelpunten en veel missers, roept de verslaggever.

Plotseling een aanval op het doel van Sparta, die wordt afgeslagen. De bal wordt met een harde trap weggeschoot. De camera volgt de omhooggaande bal nauwkeurig. Zwenkt langs de lege tribunes, laat in een flits de woonhuizen zien tegenover het Spartakasteel.

En toen wist ik het wel weer, dat zou opnieuw een slapeloze nacht worden met veel narigheid en ellende.

Want Sparta was vroeger mijn favoriete club en als klein jochie stond ik dan ook om de veertien dagen achter het doel, op de zogenaamde "jongenstribune", die toen een dubbeltje kostte. Natuurlijk kwam daar nog een snoepje bij, maar dat bestond bijna altijd uit een rolletje Frujetta, want

daar deed je lekker lang mee. Als je op zo'n zuurtje zoog, kwam er in het midden een gaatje, zodat het restant van het zuurtje als een krans om je tong hing. Heerlijk.....

Het duurde, totdat bij de kassa een bord hing met de tekst "Joden niet gewenst"; een paar maanden later werd dit veranderd in "Verboden voor Joden"....

Het leven was toch al niet zo vrolijk, als joods jochie mocht je toch al niet te veel, - niet bij niet-joodse vriendjes thuis komen, niet naar de diergaarde, niet naar een cowboyfilm en ook niet meer naar je eigen school. Natuurlijk, een kind van elf jaar was een staatsgevaarlijk element en zou wellicht de sfeer van een voetbalclub kunnen verpesten.

Sallie Jacobs was mijn vriendje en ook zijn pleegbroertje Hans Naftalie behoorde tot onze vriendenclub. Hans kwam uit Bochum en was bij de familie Jacobs in huis, want in Duitsland was men met de verdrijving en uitmoording van de Joden al iets verder dan in Nederland.

Sallie kwam mij op een zekere dag heel geheimzinnig vertellen, dat zijn vader (ook een Sparta-aanhanger), van een bewoner tegenover het Kasteel toestemming had gekregen om met een aantal joodse supporters vanuit zijn twee zolderkamers naar de verrichtingen van Sparta te komen kijken. Hij had daarvoor van wat planken een soort tribune gemaakt. Eén voor één slopen wij naar binnen, en vanaf deze super-eretribune zag ik mijn sporthelden rennen over het groene gras. Een paar namen weet ik nog, de keeper heette Pil, een back Verheul en als spil was Drok opgesteld. Van de voorhoede weet ik me alleen nog maar Borrani te herinneren. Viervijfde van het veld konden we vanaf onze tribune zien, was de bal echter rechts terecht gekomen of moest juist daar de corner genomen worden, dan moesten wij maar gokken wat daar gebeurde. De ramen hielden we open, opdat we maar niets van het gejuich of de kreten van teleurstelling zouden missen. Opgetogen kwam ik thuis of teleurgesteld, naar gelang de uitslag.

Men klaagt tegenwoordig over de lege tribunes, het geweld op het veld en over de veldslagen tussen de verschillende supportersgroepen. Onze super-eretribune raakte ook leeg, want bij iedere komende thuiswedstrijd waren er meer lege plaatsen. De laatste veldslag had een aanvang genomen. Niet door sportverdwazing raakte mijn tribune leeg maar door een krankzinnige. Sallie kwam ook niet meer... zijn plaats werd ook niet ingenomen door een ander, want die waren er niet. Er waren geen anderen en er komen ook geen anderen, het mocht niet meer. Maar hoe zag Sallie er toch ook weer uit? Ik weet het niet meer, ik schaam me, Sal, maar er zijn zoveel gezichten, die ik zou willen zien, maar het gaat niet meer. Ik ben ook niet meer voor Sparta.....
(Joop van Vlies)

N.B.

In *Kaddisj* staan Sallie Jacobs en Hans Naftalie. Beide jongens staan ook op het Joods Kindermonument!

En: op www.ovmrotterdam.nl staat veel informatie.

- Lees bij www.ovmrotterdam.nl/getuigen het verhaal *De heimelijke tribune* van Riet van Deursen.

Het vult *De lege tribunes bij Sparta* van Joop van Vlies mooi aan. In het huis op de hoek van de Spartastraat en de Coornhertstraat 1b stond voor elk raam een soort tribune. Je kunt dus precies zien waar de mannen en jongens zaten en hoe zij het Kasteel zagen.

- Op deze website staat de lesbrief *Wat valt er te lachen dan?* Dat is informatie met opdrachten. Die kunnen in de klas of in groepjes gemaakt worden. Eén onderdeel heet *Voor joden verboden*. Het vestigt de aandacht op het boek *Kaddisj* met de namen van alle vermoorde joodse Rotterdammers en op *Loods 24*.

4.4.7 Verstoopt achter het orgel (ontleend aan: <http://orgelzolders.nl/verhaal/>)

Welkom op de Orgelzolders

In 2006 werd in de Breepleinkerk in Rotterdam-Zuid een bijzondere ontdekking gedaan. Verborgen schuin boven het imposante orgel bleken onderduikruimten te zijn waar in de oorlog zeven joodse mensen verborgen zaten. De bewijzen liggen nog op de houten vloer: verpakkingen van etenswaren, snoeppapiertjes, lucifers, kledingstukken, een blikje met kooltjes, een klein gebroken lampje...

Wie waren deze mensen en wie waren hun helpers? Hoe was het om bijna 3 jaar lang te moeten overleven op een koude, donkere zolder en wat dreef hun helpers om hun eigen leven in de waagschaal te leggen voor deze gezinnen?

Rebecca en Maurice

In 1942 werden de 17-jarige Rebecca Andriess en haar 25-jarige verloofde Maurice Kool opgeroepen om naar Duitsland te gaan. Ze trouwden snel en via de opa van Rebecca konden ze onderduiken in de Breepleinkerk. Koster Jacobus de Mars maakte naast het orgel, op de zolder, een schuilplaats die bereikbaar was via een laddertje en een 'onzichtbaar' luik. Haar opa, evenals veel familieleden, slaagde er zelf niet in onder te duiken en is na deportatie nooit meer teruggekeerd.

Meijer en Ida

Meijer en Ida Kool, de ouders van Maurice, hadden een stoffenwinkel aan de Beijerlandse laan. Omdat ze - als joden - geen zaken meer mochten doen, besloten ze om ook onder te duiken. Ook zij konden terecht op de orgelzolder. Overdag waren de onderduikers vaak beneden in de kosterwoning, maar 's avonds of bij gevaar moesten ze naar boven en sliepen ze op de koude zolder. Ook op zondag als de kerk vol zat, waren ze op zolder.

Chaim en Fifi

Een half jaar later werden in de zolderruimte aan de andere kant van het orgel nog twee mensen ondergebracht: het apothekersechtpaar Chaim en Fifi de Zoete. Hun drie dochters konden terecht bij pleeggezinnen. Een van de meisjes zat ondergedoken op de Lede en kon na de dienst op zondag door haar ouders bespied worden, wat de hoop in stand hield.

Voldoende eten en... een baby

Via het Rotterdamse verzet was er lange tijd voldoende eten voor alle mensen van de schuilplaats en de kosterswoning. Rebecca raakte zwanger en begin januari 1944 beviel ze van een zoon. Oogarts dr. Leo Lasley en verpleegster Riet Dekkers assisteerden bij de bevalling. Het jongetje werd vernoemd naar de koster en zijn opa en kreeg als roepnaam Emile. Voor ieders veiligheid bleef de baby beneden in de kosterswoning.

Overleefd!

Annie, de dochter van de koster, kwam na Dolle Dinsdag in september 1944, samen met haar man en hun eenjarige baby inwonen bij haar ouders. Er waren nu nog meer monden te voeden. Drie weken voor het einde van de oorlog werd de koster bij een grote overval op de kerk (razzia) opgepakt en dreigden alle onderduikers alsnog ontdekt te worden. 'Al slaan ze mijn man dood, hij zal jullie nooit verraden', sprak zijn vrouw vastberaden; en dat deed hij ook niet. Drie weken later was Nederland bevrijd en waren alle onderduikers veilig...iedereen had het overleefd. Het verhaal van de orgelzolders is een verhaal vol wonderen en gelukkige toevalligheden, moed en hoop, een verhaal met een gelukkige afloop.

Meer verhalen zijn te downloaden op de website <http://www.loods24rotterdam.nl/verhalen/1940-1945/>

4.5. Nadere informatie

4.5.1 Voor Joden verboden (door Joop van Vlies)

Op 10 mei 1940 vallen de Duitse legers Nederland binnen. Al in dat jaar begint men met discrimineren, d.i. het onderscheid maken tussen mensen. Steeds vaker kom je in de krant advertenties tegen of zie je bordjes op straat met de tekst 'Voor Joden verboden'.

'Stel je voor: je bent elf jaar en je mag niet zwemmen, niet naar school, niet buiten op een bankje zitten, niet naar de bioscoop en niet op straat van 's avonds acht tot de volgende morgen zes uur ...

Voor Joodse kinderen, zoals Rachel en Esther in dit boek was alles wat het leven leuk maakte verboden door de Duitse bezetter, die Nederland in zijn macht had van mei 1940 tot mei 1945.'

Een stukje van de omslagtekst achterop het boek 'Wie niet weg is wordt gezien' van Ida Vos.

- o 1940
 - Geen Joden in overheidsdienst
- o 1941
 - Niet meer naar de bioscoop
 - Registratieplicht
 - Niet meer naar de universiteit
 - Geen bloeddonor meer zijn
 - Geen eigen bedrijf meer hebben
 - Je radio inleveren
 - Niet meer in cafés komen

- Geen geld meer mogen hebben
- Als joods kind naar aparte scholen moeten
- Niet meer mogen zwemmen
- Niet meer spelen in het park
- Niet meer naar de bibliotheek
- Niet meer naar de dierentuin
- Niet meer naar de schouwburg, een museum, de markt
- Geen lid van een vereniging meer zijn
- Niet meer reizen of verhuizen zonder toestemming
- Geen niet-joods huishoudelijk personeel meer hebben
- o 1942
 - Niet meer trouwen met niet-joden
 - Jodenster dragen
 - Niet meer vissen
 - Je fiets inleveren
 - Niet meer sporten
 - Verboden op te bellen
 - Alleen naar de winkel tussen 3 en 5 uur 's middags
 - Niet meer naar de kapper
 - Niet meer op een openbaar bankje zitten
- o 1943
 - Niet meer mogen leven in Nederland – alle joden moeten naar Westerbork en verder
- o 1944
 - Laatste transport uit Westerbork

Inzoomen op "Voor Joden Verboden"

- gebruik het smartboard om de verboden te illustreren.
- lees uit *Wie niet weg is, wordt gezien* van Ida Vos een aantal hoofdstukjes, bijv. *Verstopperkje, U ook een ster meneer?, Fietsen, Rita*.
- Eventueel toon je via een smartboard bij bepaalde verboden een afdruk van een krantenbericht, een foto van de bordjes die overal in Nederland verschenen, een kind met een Jodenster, etc.
- Als verwerking: zie het fotoblad zonder het woord joden. Ter afsluiting kun je met de leerlingen doorpraten over discriminatie.
- Lees de column *Miepje* van Joop van Vlies (zie 4.4.9.)

Als je een ui pelt, wordt deze steeds 'dunner'. Elke losgekomen rok zou je kunnen vergelijken met één van de verordeningen, die door de nazi's aan de joodse Nederlanders opgelegd werd. Elke nieuwe verordening beperkte de wereld van de joodse gemeenschap verder. Er bleef geen ruimte meer over.

Het pellen van een ui gaat gepaard met tranen. Die steeds kleiner wordende wereld voor de Joodse kinderen en hun ouders veroorzaakte leed en waar het op uit liep, weten we!

4.5.2 Over stilstaan, herdenken, nadenken

Sta eens stil! Kijk wat dit monument jou zeggen wil! Het is een boog van staal met namen en leeftijden van 686 vermoorde joodse kinderen. 'Hé,' denk je misschien, 'dat meisje is net zo oud als ik! En hier, die jongen ook.' Bij elke naam hoort een gezicht van iemand zoals jij. Een leerling van een Rotterdamse basisschool en ook van jongere kinderen. 'Joh, dit jongetje is net zo oud als mijn zusje.' De boog wil hen in herinnering houden, jou en mij aan hen laten denken. Op het moment dat tijdens de Tweede Wereldoorlog de joodse gezinnen met de kinderen uit hun huizen werden gehaald en werden weggevoerd, wist men nog niet dat zij zouden worden vermoord.

Daarom staat dit monument er! Niet alleen om die 686 kinderen te herdenken, maar ook om ons na te laten denken. Hoe heeft zoiets afschuwelijks kunnen gebeuren? Is er niemand die er iets van gezegd heeft of het heeft kunnen voorkomen? Wat hadden die kinderen dan gedaan, dat zij niet meer mochten leven?

Het begint met kleine dingen. Jij doet iets niet goed, dat is vervelend. Wie geef je de schuld? Jezelf of wijs je naar iemand anders? Of: je speelt in de pauze op het schoolplein. Iemand mag niet meedoen. Je zegt er niets van, want je bent blij, dat jij wel mee mag spelen. Er wordt een kras op iemands tekening gezet, een jas op de grond gegooid – iedereen ziet het, iedereen zwijgt.

Kleine dingen ... een juf heeft heel wat jaren geleden haar leerlingen hierover laten nadenken. Zonder dat zij zei waarom ze dat deed, trok zij jongens en meisjes met blond haar voor. Ze hoefden niet te vragen of ze naar het toilet mochten. Als ze zaten te kletsen, werd er niets van gezegd. Ook niet, als ze zomaar door de klas liepen.

Weet je wat er gebeurde? Die kinderen gingen zich anders gedragen. Ze lieten merken: Zie je het? Ik mag dat wel en jij lekker niet. Jij hebt geen blond haar. Zij gingen bij elkaar staan en de anderen een beetje pesten.

Wat schrokken zij na de pauze, toen de juffrouw de rollen ineens omdraaide. Zij mochten niets meer en de kinderen met donker haar werden ineens voorgetrokken. De juf zag hun vingers niets. Zij reageerde alleen op kinderen met donker haar. De blonde kinderen begrepen er niets van, net als de kinderen met donker haar voor de pauze.

'Nu is het genoeg! Vanaf nu maak ik geen verschil meer. Iedereen is gelijk. Jullie zijn allemaal kinderen, die er mogen zijn.'

Het was best lastig. Je snapte de juf niet. Maar ik hoop, dat je er iets van gaat begrijpen. Niemand is meer, niemand is minder. Blond haar staat prachtig; donker haar is mooi. Jullie en ik zijn allemaal mensen. Al hebben wij een andere haarkleur of huidskleur. Dat is de buitenkant. Al die verschillen maken het juist mooi!

Het is soms best moeilijk. Maar jullie zijn een fijne klas, waarin iedereen evenveel telt. Niemand mag worden buiten gesloten, iedereen mag meedoen. De een kan goed voetballen, de ander heel mooi zingen. De een komt Nederland, de ander uit Suriname, Turkije, Marokko of een ander land. Dat is

ook zo met wat je gelooft. Of je nu een christen, jood of moslim bent of niet weet wat geloven is – niemand wordt buiten gesloten, op niemand wordt neergekeken. Je mag er zijn!
Samen zijn jullie deze klas. Wij praten met elkaar en zeggen geen lelijke dingen over elkaar! Iedereen telt! Gelukkig is niet iedereen hetzelfde, dat maakt het juist leuk!
Dat wil het Joods Kindermonument ook zeggen! Sluit niemand om welke reden ook buiten! Samen leven jullie in Rotterdam!

4.5.3 Het was maar kort (UIT: L.B. v.d. Kamp, *Het was maar kort*, 1994)

Over de Joodse Gemeenten in Nederland

Rotterdam (p.55-56)

Bij de poort slaan we links af en rijden het bouwterrein op. De auto wordt geparkeerd op de grote kale zandvlakte. In de verte worden de contouren van een nieuwe woonwijk zichtbaar. Je hoort het lawaai van de heistellingen. Aan de overkant staan enkele havenloodsen. Daarvoor, naast de hijskranen, staan goederenwagons in lange rijen opgesteld. Het zal niet zo lang meer duren en dan is ook deze plek, aan de Entrepotstraat waar eens Loods 24 stond, door nieuwe woningen voor altijd aan het oog onttrokken. Dan bestaat de plek niet meer, waar eens duizenden joodse Rotterdammers hun laatste nacht doorbrachten vóór dat zij via Westerbork naar het oosten, 'abgeschoben' werden.

Andere herinneringen zijn al eerder uitgewist. In 1921 was Koningin Wilhelmina nog te gast in de Helmersstraat. Erepoorten met daarin het Davidschild werden door de joodse bewoners voor haar opgericht. Majesteit verklaarde 'verbluft te zijn over de uitermate schoone versiering'. De kleine Mirjam Waterman bood de vorstin een bloemenhulde aan.

De Duitsers vielen, bijna twintig jaar later, in mei 1940 ons land binnen. De koningin vertrok naar Engeland en het bombardement op de stad Rotterdam maakte naast de verwoesting van de stad, dus ook van de sjoels aan de Boompjes en de Botersloot, eveneens voorgoed een einde aan het leven in de Helmerstraat.

Banquetbakkerij Vroon staat er op de winkelruit. Het is geen koosjere bakkerij. Toch gingen veel joden destijds hier naar binnen. Niet om gebakjes of taarten te kopen. Nee, om hun gebed te verrichten. Voordat hier de deegrol en slagroomsputten gehanteerd werden was hier één van de Rotterdamse sjoels gevestigd, Hamerkaz. Niets verraadt dat het pand ooit eens een dergelijke functie had. Hetzelfde geldt overigens ook voor die andere 'joodse' gebouwen in de stad.

Ooit moet er 'Lev Jom-sjoel' op het huis in de Joost van Geelstraat hebben gestaan. Ook deze sjoel is er niet meer. De bezoekers werden op de tram gezet die naar Rotterdam-Zuid reed, richting 'loods 24'. Nu spelen hier de leden van de Dam- en Schaakclub Caballo Blanco. Althans dat verraadt het bordje op de wat bruin geverfde deur. Vanaf deze plek is het slechts enkele minuten gaans naar die andere joodse punten in de binnenstad. Niets is meer zichtbaar van het grote drama dat zich daar op 26 februari 1943 moet hebben afgespeeld.

Op die bewuste dag werden de patiënten van het Joodse Ziekenhuis aan de Schietbaanlaan, de bewoners van het daaraan grenzende Gesticht voor Oudelieden aan de Claes de Vrieslaan en de in de nabijheid wonende kinderen van het joodse Weeshuis aan de Mathenesserlaan opgepakt. Ook zij gingen naar Loods 24 en verder.

De patiënten, bejaarden en weeskinderen, kwamen niet terug. De gebouwen zijn verdwenen of hebben een andere functie gekregen. Alleen de poort van het ziekenhuis staat er nog. Het fraaie monument in het stadhuis probeert de herinnering aan joods Rotterdam levend te houden. Tot in heel kleine details heeft de beeldhouwer het afschuwelijke van de jodenvervolgving geprobeerd weer te geven. Zoals de nazibeul die zijn slachtoffer aftuigt of zoals de kar waarop de vermoorde joden door medegevangen in het kamp worden weggedragen.

Tenminste één plekje in die grote stad waar duidelijk herinnerd wordt aan de tienduizend joodse medeburgers die zijn weggehaald. Op weg naar buiten passeren wij het gemeentelijk informatiebord. Het moet de Rotterdammers wegwijs maken in hun stadhuis. De aankondigingen staan er in het Nederlands, Turks en Arabisch. Ja, de geschiedenis gaat tenslotte verder. Voordat het bouwterrein wordt opgereden passeren we het oude havengebouw. Enkele jaren geleden dreigde dat gebouw in gebruik te worden genomen als bordeel. Protestacties van de omwonenden konden dat voorkomen. Een dergelijk instituut wenste men niet in de naaste omgeving. De aanwezigheid van loods 24, het voorportaal voor de hel van Auschwitz, heeft nooit geleid tot enig protest. Misschien woonden er toen andere burens. Of misschien kwam het omdat de joden toch niet zolang in de loods zouden blijven. Zij werden meestal na enkele dagen al op transport gezet.

Door de wind stuift het zand alle kanten op. Hoog torent de boom boven de binnenkort vol te bouwen vlakte uit. Samen met het overgebleven stukje van de omringende muur is zij de enige getuige van het drama dat zich in en rond loods 24 moet hebben afgespeeld. Konden zij beiden spreken dan zouden zij vertellen over de immense radeloosheid en het verdriet dat zich meester maakte van joods Rotterdam. Zij zouden verhalen over de grote stilte die viel toen de laatste trein met bewoners van loods 24 naar het oosten vertrok. De boom en muur mogen niet aan de nieuwbouw worden opgeofferd. Het zijn de laatste zichtbare herinneringen aan het verdriet van joods Rotterdam, op de plaats zelf.

'Met toestemming van de uitgever overgenomen uit *Het was maar kort*, L.B. van de Kamp, uitgeverij Boekencentrum 1994, www.boekencentrum.nl '

4.5.4 Shoah (door Drs. Dirk Varwijk)

De Shoah is de benaming van de ramp die in de moderne tijd het Jodendom is overkomen: massale wegvoering naar de vernietigingskampen. Maar het woord is oud, we komen het al in de Bijbelse tijd tegen.

Het begrip *shoah* kan men het beste omschrijven als 'een plotseling losbarstende en verwoestende stormachtige gebeurtenis'. Het NBG (= Nederlands Bijbel Genootschap) vertaalt het in Ezechiël 38:9 met 'onweer'. De NBV (= Nieuwe BijbelVertaling) geeft hier 'stormwind'. De Statenvertaling spreekt van 'eene onstuymige verwoesting'. Bij de profeet Sefanja (1:15) lezen we over de grote dag des Heeren: "Die dag is een dag van vervolgenheid, een dag van benauwdheid en van angst, een dag van vernieling en van vernietiging" ... *jom shoàh oe-me-shoàh*.

Twee aanduidingen

Naast het woord *shoah* wordt de benaming 'holocaust' gebezigd. Het gebruik van deze term stamt uit onze tijd. Het is een Engelse term die uit het Grieks komt en om die te begrijpen moeten we toch ook ver terug. We moeten denken aan het brandoffer in Oud-Israël. Dat werd aangeduid als 'olah' : het 'opstijgende', namelijk in rook. Van het brandoffer weten we dat het ging om het volledig verbranden van het offerdier. Niets ervan ging naar de priester of naar de bringer van het offer, afgezien van de huid. Vanwege dat volledig verbranden van het geofferde vertaalde men het in de Septuagint met 'holocaust'. In 1 Samuël 7:9 lezen we: "Toen nam Samuël een melklam en offerde het in zijn geheel de Here tot een brandoffer". De Septuagint zegt hier: *holok-autoosin*. Zo ook in het volgende vers: "Terwijl Samuël bezig was het brandoffer te brengen" ... *kai èn Samoe'èl anaferoon tèn holok-autoosin*.

Nu, in Leviticus 1:9 wordt voor het brandoffer voorgeschreven: "De priester zal alles op het altaar in rook doen opgaan". De benaming holocaust is feitelijk gebaseerd op twee facetten van het brandoffer. Ten eerste het feit dat het offer in zijn geheel werd verbrand, en ten tweede dat het in rook opging. Dat laatste wordt letterlijk zo gezegd: *vehiktír hakohèn et hakol*. Dit was dan ook de gruwelijke praktijk in de crematoria. Als de gaskamers waren leeggehaald, werden vervolgens de lijken verbrand.

Jesaja en shoah

Ook de profeet Jesaja gebruikt het begrip *shoah*, en wel in hoofdstuk 47:11: "Maar u overkomt een onheil, dat gij niet weet te bezweren, u overvalt een verderf, dat gij niet vermoegt te verzoenen; u overkomt plotseling een verwoesting, waarvan gij geen vermoeden hadt". In dit letterlijk onheilspellende vers wordt het een op het ander gestapeld: onheil, verderf, en dan verwoesting ... *shoah*.

Psalm 35

In deze Psalm roept David tot God om wraak over wie zijn vijand is. Vers 8: "Moge het verderf over hem komen zonder dat hij het merkt; het net dat hij verborgen had, vanwege hemzelf; hij valle in het verderf." De Herziene Statenvertaling geeft hier: verwoesting.

Handleiding project *Jij hoort in onze klas* (3^e herziene druk)

Job

In het boek Job treffen we de term shoah eveneens aan. We citeren hier met opzet uitgebreid. Als je deze regels goed leest, proef je onmiskenbaar het gevoel van de Joden in de benauwdheid van de oorlog. Job 30:12-14: "Aan de rechterkant staat gespuis op; zij stoten mijn voeten weg en banen tegen mij hun wegen naar de ondergang; zij breken mijn pad af. Zij bevorderen mijn ellende, geen helper is er onder hen. Zij komen aan als door een wijde bres, onder *verwoesting* komen zij aangolven". Het hoeft daarom niemand te verwonderen dat het woord shoah in gebruik raakte om de verschrikkingen van de oorlog aan te duiden. Het gaat hier om een huiveringwekkende combinatie: gespuis, wegstoten, ondergang, het pad afbreken, onder *verwoesting* komen aangolven.

De dichter Paul Celan spreekt van een 'graf in de lucht' voor zijn in de crematoria in rook opgegane volksgenoten: 'Ein Grab in den Lüften'. Het is door sommigen gezien als beeldspraak, maar de dichter zegt dat hij er de werkelijkheid mee heeft beschreven. Zijn gedicht *Fuga van de dood* beschrijft het brandoffer van de twintigste eeuw: holocaust, geheel verbrand, en in rook opgegaan.

Uit: **israël**aktueel, juli-augustus 2012, p.11

4.5.5 Kaddisj (door Albert Oosthoek)

In 2000 verscheen op initiatief van de Stichting Comité Loods 24 en met medewerking van de gemeente Rotterdam het gedenkboek *Kaddisj. Ter nagedachtenis van de joodse Rotterdamse burgers 1940-1945*. De titel *Kaddisj* is gekozen als passend bij de inhoud van dit boek. Het 'Kaddisj' wordt veelal uitgesproken als gebed bij een overlijden en als algemeen rouwbeklag. In feite is het een lofprijzing en een hymne aan Gods koningschap. 'Kaddisj' is vaak de inleiding tot het 'Jizkor'-gebed, dat een herinneringsgebed is: Le Zecher, ofwel ter nagedachtenis.

Het monumentale boek *Kaddisj* is het resultaat van een uitgebreid onderzoek in het bevolkingsregister van Rotterdam. Het bevat 6.302 namen van de joden die in de periode tussen 10 mei 1940 en 5 mei 1945 Rotterdam als laatste woonplaats hebben gehad, gedeporteerd zijn en omgekomen. Van joden die gedurende de oorlog naar een andere woongemeente zijn vertrokken en van joden die in Rotterdam zijn overleden is geen melding gemaakt.

Ongeveer 1.200 joodse inwoners raakten op 14 mei 1940 als gevolg van het grote bombardement op Rotterdam dakloos. Zij werden geëvacueerd. Dit geldt ook voor enige honderden buitenlandse joodse vluchtelingen die in september 1940 op last van de bezetter de stad moesten verlaten. Deze joden werden opgenomen in de bevolkingsregisters van de gemeenten waar zij zich vestigden. Vanuit hun nieuwe woonplaatsen werden de meesten van hen later op transport gesteld. De namen van deze slachtoffers zal men door deze omstandigheid niet aantreffen in deze publicatie. Dit geldt ook voor de honderden andere joodse inwoners die gedurende de oorlog om andere redenen uit Rotterdam zijn verhuisd.

De namen van de omgekomen joodse Rotterdamse burgers tref je aan op de website van het Stadsarchief Rotterdam (www.gemeentearchief.rotterdam.nl).

4.6 De Vreedzame school

4.6.1 Lessuggesties uit De Vreedzame School

De lessuggesties hieronder komen uit het programma De Vreedzame School, een programma voor sociale competentie en democratisch burgerschap. Dit programma laat de klas en de school functioneren als een democratische gemeenschap, als een oefenplaats waarin democratie door de kinderen op een vanzelfsprekende manier wordt beleefd. Hiermee leren kinderen al op jonge leeftijd kennis, attitudes en vaardigheden die ze nodig hebben voor de 'democratic way of life'.

De Vreedzame School beschouwt de klas en de school als een leefgemeenschap, waarin kinderen zich gehoord en gezien voelen, een stem krijgen, en waarin kinderen leren wat het betekent om een 'democratisch burger' te zijn: open staan voor en kunnen overbruggen van verschillen tussen mensen, een bijdrage leveren aan het algemeen belang, en actief verantwoordelijk willen zijn voor de gemeenschap. Daarmee ervaren kinderen dat het uitmaakt dat ze er zijn, dat ze 'er toe doen'.

Op het niveau van de leerlingen streeft het programma ernaar om kinderen te leren:

- op een democratische manier met elkaar beslissingen te nemen
- constructief conflicten op te lossen
- verantwoordelijkheid te nemen voor elkaar en voor de gemeenschap
- een open houding aan te nemen tegenover verschillen tussen mensen
- volgens welke principes onze democratische samenleving is ingericht,

en de sociale, emotionele en communicatieve vaardigheden die nodig zijn voor bovenstaande doelen.

Op het niveau van de school realiseert het programma een positief sociaal en moreel klimaat, waarin:

- iedereen op een positieve manier met elkaar omgaat
- de eigen kracht van kinderen benut wordt
- leerkrachten en leerlingen zich veilig voelen en prettig werken
- handelingsverlegenheid bij leerkrachten voorkomen wordt.

Het hart van De Vreedzame School wordt gevormd door het basiscurriculum. Deze lessenserie bestaat uit een wekelijkse les of activiteit in alle groepen van 30-45 minuten. Er zijn 38 lessen verdeeld over zes blokken:

1. We horen bij elkaar – groepsvorming en een positief sociaal klimaat
2. We lossen conflicten zelf op - conflicthantering
3. We hebben oor voor elkaar – communicatie
4. We hebben hart voor elkaar – gevoelens
5. We dragen allemaal een steentje bij – verantwoordelijkheid
6. We zijn allemaal anders – diversiteit.

De onderstaande suggesties komen uit dit laatste blok. De doelstelling van dit blok is: Een open houding bij de leerlingen ten aanzien van verschillen tussen mensen. Van groep 1 tot en met groep 8 wordt dit thema anders ingevuld. Er zijn tot slot ook enkele activiteiten opgenomen die uit blok 1 komen: We horen bij elkaar.

4.6.2 We zijn allemaal anders

Doel: De leerlingen leren door onderstaande activiteiten dat er verschillen tussen mensen en gezinnen zijn, maar ook overeenkomsten. En betrekken dit ook op de eigen groep.

Overeenkomsten

De leerkracht noemt een paar namen van leerlingen die voor de klas moeten komen staan of in de kring. De leerkracht noemt rustig één voor één een naam en geeft ondertussen denktijd aan de klas. Dan vraagt de leerkracht: waarom moeten deze leerlingen allemaal voor de klas of in de kring komen staan? Wat hebben ze hetzelfde? Bijvoorbeeld: spijkerbroek, rokje, paardenstaart, veters in de schoen, oorbellen. Degene die de overeenkomst ontdekt, mag vervolgens zelf een overeenkomst bedenken en leerlingen met die overeenkomst voor de klas of in de kring sturen. Degene die de overeenkomst ontdekt mag vervolgens een overeenkomst bedenken.

Face to face

Geef alle leerlingen een potlood en een papiertje.

Gebruik de coöperatieve werkvorm *In de Rij* om tweetallen te maken:

- Vorm een rij op lengte.
- Klap de rij dubbel: de langste tegenover de kortste, enzovoort.
- Ze krijgen 3 minuten om 5 dingen te vinden waarin ze verschillen van hun partner, en 5 overeenkomsten. Laat ze ze even opschrijven. Daarna een leerling doorschuiven en herhalen.

Verschillen en overeenkomsten

- Deel werkblad A uit, en bekijk samen met de leerlingen de foto's: drie Koninklijke families: meisjes – jongens – meisjesgezin, maar ook: van formeel (ouders staan letterlijk boven de kinderen) tot informeel (groepering, kleding). Bespreek ook wie dit zijn. We gaan eens kijken naar de verschillen die we op de foto's zien. Dat doen we met behulp van *TweePraat* (om alle leerlingen actief te maken):
 - Maak tweetallen en bij oneven aantal een drietal.
 - Demonstreer kort met een leerling de bedoeling van *TweePraat*: om en om kort iets noemen.
 - Vertel de leerlingen dat ze *TweePraat* doen over de volgende vraag: 'Welke verschillen zie je op de foto's?'
 - Geef kort denktijd.
 - Degene met de grootste handen van het tweetal mag beginnen. Laat de leerlingen een halve minuut brainstormen. Observeer of de tweetallen goed van beurt wisselen.
 - Doe nog een ronde over de volgende vraag: 'Welke overeenkomsten zie je op de foto's?'
- Bespreek met elkaar een aantal verschillen (arm, rijk, gezinssamenstelling, kleding, religie) en overeenkomsten (ouders, kinderen). Wie zorgen voor de kinderen? Denk je dat de ouders van de kinderen houden? En de kinderen van de ouders?

Ik kwam een keer ergens...

- Deel werkblad B uit en geef de schrijfpdracht naar aanleiding van de zin: *Ik kwam een keer ergens, en toen dacht ik: 'het is hier heel anders dan bij mij thuis.'*
- Geef hier 10 minuten voor.
- Laat na afloop enkele leerlingen voorlezen. Zoek naar verschillende verhalen.

Onze groep

- Zijn er ook verschillen binnen onze groep? Maak twee kolommen op het (digi)bord en schrijf daarboven: *overeenkomsten* en *verschillen*.
- Bedenk eerst samen welke overeenkomsten er in onze groep zijn, bijvoorbeeld: *allemaal ongeveer zelfde leeftijd, wonen allemaal in.., zitten allemaal op deze school*. Schrijf op het bord. Dat zijn dingen die we *gemeen* hebben. *Gemeen* betekent hier: gemeenschappelijk. Dat is: dezelfde eigenschap hebben.
- Dan: *welke verschillen zijn er?* Denk aan wat je kunt zien, maar ook wat je niet meteen kunt zien. Schrijf op het bord.
- Vraag: Wat vinden jullie leuker? Anders zijn dan anderen of juist hetzelfde zijn als anderen? Houd hier een klassengesprek over zoals eerder is geleerd:
 - *leerkracht nodigt uit tot het geven van meningen en redenen*
 - *ieder mag zijn of haar mening geven*
 - *iedere mening wordt serieus genomen*
 - *ieders mening wordt gerespecteerd.*

Gemeenschappelijk

iets met iemand gemeenschappelijk hebben betekent dat je eenzelfde eigenschap

iets gemeen hebben

iets met iemand gemeenschappelijk hebben

Vat samen:

**Mensen zijn verschillend. Ze komen uit verschillende gezinnen, situaties, culturen.
Maar mensen hebben ook veel gemeen. Soms meer dan je denkt.
Sommigen vinden het leuk om anders dan anderen te zijn.
Sommigen vinden het leuk om op anderen te lijken.**

Zie verder: <http://www.devreedzameschool.nl/>

4.6.3 We horen bij elkaar

Doel: De leerlingen ervaren door onderstaande activiteiten dat ze bij elkaar horen en elkaar nodig hebben.

Ruggesteun met vier of acht

Gebruik de coöperatieve werkvorm *In de Rij* om tweetallen te maken:

- Vorm een rij op lengte.
- Maak tweetallen van leerlingen die naast elkaar staan; dus van redelijk gelijke lengte.

Laat de koppels verspreid door het lokaal rug tegen rug gaan zitten, de benen gebogen, de armen ineengehaakt. Nu moeten ze proberen op te staan.

Als dat gelukt is vormen ze viertallen. Twee paartjes gaan rug aan rug zitten, benen gebogen, armen ineengehaakt, en proberen ook overeind te komen.

Als dat lukt, dan kan het nog met acht geprobeerd worden, en op het laatst zelfs met de hele klas.

Regenstorm

Leerlingen staan in een kring. Leg uit dat we samen het geluid van een regenstorm gaan nadoen. De leerkracht begint met zijn of haar handen langs elkaar te wrijven. Hij of zij gaat daarbij tegenover iemand in de kring staan. Die mag de beweging nadoen. De rest nog niet. De leerkracht gaat de kring rond, en de anderen mogen om de beurt meedoen pas nadat de leerkracht hem of haar in de ogen heeft gekeken.

Bij het tweede rondje knipt de leerkracht met zijn of haar vingers, en gaat weer tegenover de eerste van de kring staan. Die neemt het over. De rest gaat door met handen schuiven. Ieder mag pas weer het vingers knippen overnemen als de leerkracht is langs geweest.

De derde keer gaat de leerkracht rond met het klappen van de handen op de dijen. De vierde keer met het stampen van de voeten. Tot nu toe heeft de wind de blaadjes doen ruisen, is de regen voorzichtig begonnen, is het harder gaan regenen, en is het een echte donderende regenstorm geworden.

Nu gaat de storm weer afnemen. Na het stampen, komt het klappen op de dijen weer terug, vervolgens het vingers knippen, en tot slot het handen schuiven, tot het weer stil is.

Evenwicht

- Maak een rij op lengte. Maak tweetallen van bijna gelijke grootte. Ga tegenover elkaar staan.
- Ze zetten de tenen tegen elkaar en houden de handen vast. De tweetallen leunen nu beide rustig achterover, lichaam recht, armen aan het eind gestrekt. Laat twee leerlingen het even voordoen. Wieg vervolgens zachtjes heen en weer, terwijl je elkaar een mop of verhaaltje vertelt.
- Dezelfde tweetallen strekken hun armen naar voren en plaatsen hun handpalmen naar elkaar en leunen nu rustig naar voren. Lichaam gestrekt houden. Laat twee (andere) leerlingen het even voordoen.
- Dezelfde tweetallen gaan met de schouders tegen elkaar aan staan, zij aan zij, met de armen over elkaar. Ze leunen tegen elkaar. Nu tillen ze het binnenste been op en kruisen dat over hun buitenste been, zodat ze beiden nog maar op één been staan. Laat twee (andere) leerlingen het even voordoen.
- Dezelfde tweetallen gaan met de ruggen plat tegen elkaar aan staan en leunen naar achter. Ze steunen tegen elkaar. Ze zetten nu kleine stapjes vooruit, de ruggen blijven plat tegen elkaar. Laat twee (andere) leerlingen het even voordoen. Ze maken nu samen een praatje, of vertellen een leuke mop aan elkaar.

Werkblad A Verschillen

Welke verschillen zie je tussen deze drie gezinnen?

Meisjesgezin

Jongensgezin

Meisjesgezin

En tussen deze gezinnen?

Werkblad B Ik kwam een keer ergens...

Ik kwam een keer ergens, en toen dacht ik:

'het is hier heel anders dan bij mij thuis.'

Schrijf op:

Waar was dat?

Wat was er anders dan bij jou thuis?

5. En verder... aan het einde van het cursusjaar

Het zou mooi zijn als namen van de Joodse kinderen een blijvende plaats krijgen in uw school. Laat de kinderen van groep 7 (of 8) deze definitieve plek samen inrichten.

Zij zijn de rest van het jaar verantwoordelijk voor het onderhoud en zij dragen de verantwoordelijkheid aan het eind van het jaar over aan de volgende groep 7 (of 8).

Maak er een bijzonder moment van aan het eind van het jaar. Hierbij kunnen leerlingen van groep 7 (8) aan de nieuwe groep vertellen over de geschiedenis van de Joodse kinderen en de altijd durende strijd tegen discriminatie. De namen van de Joodse kinderen worden gelezen, een gedicht kan worden voorgelezen, het lied wordt gezongen en dan wordt het officieel aan de volgende groep overgedragen.

Gedurende dat nieuwe cursusjaar zal de docent van elke groep 7 (of 8) tijdens geschiedenislessen aandacht schenken aan het project. Deze nieuwe klas bezoekt dan ook het monument. Op die manier kan de herinnering levend gehouden worden, zolang de school bestaat! Deze klas kan informatie over dezelfde kinderen verzamelen, maar ook een selectie maken van andere namen.

In dit project hebben de joodse kinderen hun naam terug gekregen: we zien waar ze hebben gewoond, hoe oud ze waren en ook wanneer ze werden vermoord. Een deel van hun identiteit is daarmee hersteld, en als er ook foto's van hen te vinden waren worden zij nog meer zichtbaar: het waren kinderen van vlees en bloed, zoals jij en ik!

Door hen een plaats in de school te geven, kunnen we met de kinderen van onze tijd een klein stukje bijdragen aan een wereld waar dit nooit meer mag gebeuren, een wereld van recht, vrijheid en vrede!

*wie wordt herinnerd
is niet spoorloos neergelegd
in vergeten zonder teken*

6. Literatuur en websites

De lijst met namen en adressen van alle kinderen van het Joods Kindermonument is te vinden

via: http://www.loods24rotterdam.nl/namen-plaatsen/?context=1&q=&context_kind=1

- Abram, I., (2011), *Buren*, Amsterdam: Stichting Leren
- Asscher-Pinkhof, C. (1946), *Sterrekinderen*, Kampen: Kok 11e druk
- Eduniek, (2009), *De vreedzame school*, Utrecht: CEDgroep, Eduniek
- Frank, Anne (2009), *Het Achterhuis*, Amsterdam: Anne Frank Stichting
- Heyl, B. (2006), *Het vergeten hoofdstuk*, Nieuwerkerk aan den IJssel
- Kamp, L.v.d., *Het was maar kort*, Amsterdam: Boekencentrum
- Korczak, J. Vertaling Görtzen. R., (2001) *In het ghetto van Warschau*, Amsterdam: SWP
- Letterie, Martine, *Groeten van Leo (een kind in kamp Westerbork)*, Amsterdam 2015
- Lipschits, I., (2007), *Onbestelbaar*, uitg. Verbum
- Luijters, G. (2012), *In Memoriam*, Amsterdam: Nieuw Amsterdam
- Luijters, G. (2012), *In Memoriam Addendum*, Amsterdam: Nieuw Amsterdam
- Manneke, N. (2003), *Ongehoord spraakmakend'*, Rotterdam
- Oosthoek, A.,(2000) *Kaddisj, Ter nagedachtenis van de joodse Rotterdamse burgers 1940-1945*, Rotterdam
- Pauw, J.L. van der, (2011, 3e druk), *Rotterdam in de Tweede Wereldoorlog*, uitg. Boom
- Ulreich Carry, 's *Nachts droom ik van vrede (Oorlogsdagboek 1941-1945)* Zoetermeer 2016
- Vandormael, H. (2012) , *Kinderen van Theresiënstadt*, Tiel: Lannoo
- Vos, Ida, (2001), *Wie niet weg is wordt gezien*, Amsterdam: Leopold 6e druk
- Wal, A.v.d., Zee, D. v.d., (2009), *De strepen van een zebra*, Rotterdam: Zeewal

- <http://www.gemeentearchief.rotterdam.nl/educatie/basisonderwijs>
- <http://www.loods24rotterdam.nl>
- <http://www.annefrank.org/nl>
- <http://www.kampwesterbork.nl/>
- <http://www.stichtingreisvanderazzia.nl/>
- <http://www.entoen.nu/annefrank/>
- <http://www.kampwesterbork.nl/onderwijs/basisonderwijs/de-oorlog-in-7-minuten/>
- <http://www.entoen.nu/tweedewereldoorlog/lessen/concentratiekampen>
- <http://www.kinderrechten.nu>
- <http://www.korczak.nl>
- <http://www.opschool.amnesty.nl/>
- <http://www.devreedzameschool.nl/>
- <http://wikikids.wiki.kennisnet.nl/Jodenvervolging>
- <http://www.rotterdam4045.nl/>
- <http://www.ovmrotterdam.nl/> (= Oorlogs- en verzetsmuseum Rotterdam)
- <http://www.steunpuntgastspreekers.nl/>
- <http://www.joodsrotterdam.nl/>
- <http://orgelzolders.nl/>

Met dank aan...Dit onderwijsproject is tot stand gekomen met medewerking van:

Stadsarchief Rotterdam

Stadsarchief Rotterdam
Hofdijk 651, 3032 CG Rotterdam
tel. 010 267 55 55
www.gemeentearchief.rotterdam.nl/

Dwerggras 30
3068 PC Rotterdam
Telefoon: (010) 407 15 99
www.cedgroep.nl
(Met speciale dank aan: Frank Rote, Froukje Joosten, Ernst Keijsers)

www.kindenonderwijsrotterdam.nl
Crooswijkse singel 18
3034 CH Rotterdam
www.kindenonderwijsrotterdam.nl/

Stichting Loods24/Joods
Kindermonument Rotterdam

www.loods24rotterdam.nl

**Werkgroep Onderwijs stichting
Loods24/Joods Kindermonument
Rotterdam:**

Arie de Bruin (vz), Tineke Molendijk, Gerry Faber, Stefan Kas, Albert Oosthoek, Andries van der Wal

*Basisschool
de Watertoren*

Leerlingen van groep 7 /8 van CBS De
Watertoren, Snelfilterweg 270, 3063 JJ
Rotterdam

www.bs-dewatertoren.nl/

© Rotterdam 2017, werkgroep Onderwijs van de Stichting Loods24/Joods Kindermonument Rotterdam

Eindredactie: Arie de Bruin, ariedebuin@kpnmail.nl of onderwijs@loods24rotterdam.nl

Handleiding project *Jij hoort in onze klas* (3^e herziene druk)